

**Una imatge europea de les Índies Orientals:
les relacions de les missions orientals jesuïtes
(segles XVI-XVII)**

Anna Soler Ibáñez

Universitat de Barcelona

Facultat de Geografia i Història

Grau d'Història

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Treball Final de Grau

NIUB 20166974

Tutora: Ida Mauro

Curs 2021-2022

Resum

L'orde de la Companyia de Jesús, fundat l'any 1540 per Ignasi de Loiola, va expandir-se per Europa, Àsia i Amèrica amb l'objectiu d'aconseguir una evangelització universal. Des del seu naixement, els jesuïtes van crear i perfeccionar una xarxa organitzativa que els va permetre coordinar la comunicació a distància entre els col·legis ignasians repartits arreu del món. Aquest Treball de Final de Grau pretén estudiar com, als segles XVI i XVII, la circulació per Europa de la documentació jesuítica provinent de les Índies Orientals (d'oest a est, des de l'Índia fins al Japó; i de nord a sud, des de la Xina fins a les illes Moluques) contribueix en la construcció i propagació de la concepció europea d'aquesta regió de l'Àsia i el Pacífic.

Paraules clau: Índies Orientals, Àsia, jesuïtes, Companyia de Jesús, circulació d'informació.

Abstract

The clerical order of the Society of Jesus, founded in 1540 by Ignatius of Loyola, spread throughout Europe, Asia and America aiming to achieve world evangelization. From its birth, Jesuits created and perfected an organizational network which allowed them to coordinate long-distance communication between Ignatian schools around the globe. This paper seeks to investigate the ways in which, in the 16th and 17th centuries, the circulation in Europe of Jesuit documentation from the East Indies (from west to east, from India to Japan; and from north to south, from China to the Moluccas) contributes to the construction and propagation of the European conception of this region in Asia and the Pacific.

Key words: East Indies, Asia, Jesuits, Society of Jesus, circulation of information.

Índex

Introducció	1
1. Les missions jesuïtes a les Índies Orientals: un estat de la qüestió	4
2. Seguint les petjades dels jesuïtes a l'Àsia i el Pacífic	15
3. La fabricació de l'Altre: l'Orient dels segles XVI i XVII als ulls dels jesuïtes.	27
4. Producció i circulació d'informació	37
5. Exemplificació de les tipologies textuais treballades a partir de documentació d'arxiu	49
5.1 Classificació d'una selecció de manuscrits	49
5.2 Classificació d'una selecció d'impresos antics	50
5.3. Proposta de fitxa classificatòria	54
Conclusions	56
Bibliografia	59
Webgrafia	65
Annex 1. Selecció d'impresos antics del Fons Antic	66
Annex 2. Selecció de manuscrits del Fons Antic	68
Annex 3. Tipologies textuais jesuítiques	71

Introducció

L'Europa del segle XVI no només va entrar en contacte amb el Nou Món sinó que també va descobrir, de forma paral·lela, les Índies Orientals. Ja al segle XVII, s'entenia que les Índies Orientals comprenien tot Orient: “desde el reino de Cambay hasta las islas del Japón y de las Molucas, pasando por el Océano Índico, [...] más allá y más acá del Ganges”¹. Encara que a l'època dels descobriments es posí més atenció en la “descoberta” d'Amèrica, pels europeus el món conegut s'eixamplà a banda i banda. En l'expansió pels espais orientals, els missioners de diferents ordes religiosos van tenir un paper cabdal a l'hora de transmetre coneixements d'aquests indrets als europeus, un procés que la impremta va facilitar enormement, tot i la permanència de la via manuscrita durant els segles XVI i XVII.

L'any 1540 va néixer la Companyia de Jesús, el primer orde religiós “globalitzat” amb la missió d'evangelitzar el món². Des dels seus inicis, els jesuïtes, molt conscients de la importància de la paraula escrita com a eina al servei de l'evangelització i de la divulgació de les seves obres i pensament, van dissenyar el seu propi sistema de captació i redistribució d'informacions provinents dels quatre continents³. Les seves correspondències i publicacions, prèviament sotmeses a revisió, van ser una important font de coneixement d'aquestes realitats recentment descobertes pels europeus i van contribuir en la construcció, sobretot al llarg del segle XVII, d'una determinada imatge d'Orient.

El propòsit d'aquest Treball de Final de Grau és aproximar-nos a la imatge europea de les Índies Orientals que la Companyia de Jesús difon a Europa durant els segles XVI i XVII.

A més d'analitzar les percepcions sobre l'Orient a Europa, pretenem descobrir què hi ha darrere de les descripcions jesuítiques d'aquests espais, és a dir, pretenem determinar quins condicionants té la mirada del jesuïta a l'hora de relatar i difondre les noves realitats que observa, i també si es tracta d'una imatge estàtica o que va canviant. Per tal de comprendre el procés de construcció de l'imaginari europeu respecte l'Orient en aquesta cronologia, pretenem estudiar, d'una banda, el desenvolupament de les missions orientals jesuïtes durant els segles XVI i XVII, i d'altra banda, veure com es difonien les informacions jesuítiques

¹ Fragment de *Relazione delle quattro parti del mondo* (1630) de Francesco Ingoli. Extret de: Antonella ROMANO, *Impresiones de China. Europa y el englobamiento del mundo (siglos XVI-XVII)*, Madrid, Marcial Pons, 2018, p. 29.

² Alexandre COELLO, Javier BURRIEZA i Doris MORENO, *Jesuïtas e imperios de Ultramar. Siglos XVI-XX*, Madrid, Sílex, 2012, p. 12.

³ ROMANO, *Impresiones de China*, p. 45.

d'aquests espais llunyans i en quins formats ho feien. Com a complement d'aquest darrer apartat, hem considerat oportú fer una classificació d'una selecció de manuscrits i impresos del Fons Antic de la Universitat de Barcelona, relacionats amb aquestes missions desenvolupades pels membres de l'orde ignasià. Aquest exercici de classificació compleix amb un doble objectiu: per un costat, ens permet exemplificar les tipologies textuales treballades, unint teoria i pràctica i mostrant la circulació d'informacions a la Barcelona dels segles XVI i XVII i, per l'altre costat, ens permet donar a conèixer una part del patrimoni bibliogràfic de la nostra universitat i posar en relleu la seva riquesa documental.

El cos del treball està compost per cinc grans apartats. El primer apartat comença presentant de forma general el recorregut historiogràfic de les missions de la Companyia de Jesús a les Índies Orientals per tot seguit centrar-se en dos casos més concrets: les missions jesuïtes al Japó i a les Filipines. D'aquesta manera, després de mostrar una visió de conjunt del fet, observem de prop la major publicació d'estudis sobre la missió jesuïta al primer arxipèlag, una missió més central, iniciada per Francesc Xavier, figura cabdal de la Companyia, en contrast amb la menor tradició historiogràfica d'un espai més oblidat, les Filipines. A continuació, obrim un segon apartat, de caràcter explicatiu, que tracta l'evolució de les missions desenvolupades per la Companyia a les Índies Orientals, seguit d'un tercer apartat en què es tracta l'evolució de la percepció europea de l'Orient i dels seus diferents espais i habitants en el transcurs dels segles XVI i XVII. Al quart apartat tractem la circulació d'informació jesuítica i les seves tipologies en el marc del mercat de les notícies europeu i al cinquè mostrem alguns exemples de les tipologies textuales vistes en l'anterior apartat, trets del Fons Antic de la universitat.

Encara que en la part final d'aquest treball s'ha fet un ús de la font primària, sotmetent-la a una classificació determinada, és una font suplementària i s'ha de considerar la consulta bibliogràfica com la base metodològica d'aquest treball. Per a la seva elaboració, s'han consultat diverses fonts bibliogràfiques referents, en primer lloc, als jesuïtes i al desenvolupament de les seves missions d'Ultramar; en segon lloc, a les imatges d'Orient i les seves parts i, en tercer lloc, a la producció i circulació d'informació, des de la correspondència epistolar fins a les "grans històries".

Les motivacions que ens han dut a la realització d'aquest treball són diverses, encara que la seva realització es deu principalment al propi interès per les impressions sorgides de la interacció entre Occident i Orient durant els segles XVI i XVII i en el paper dels jesuïtes en aquest procés, com a productors i difusors de coneixements i com a contribuïdors en la

generació d'una determinada percepció europea d'Orient. La consideració de l'escassetat d'estudis sobre els jesuïtes a les Índies Orientals, sobretot en contrast amb l'interès que desperta la qüestió de les activitats missionals en el cas d'Amèrica, ha estat també un dels motius d'elecció d'aquest tema.

1. Les missions jesuïtes a les Índies Orientals: un estat de la qüestió

Pràcticament des dels orígens de la Companyia, al segle XVI, els jesuïtes van gairebé aconseguir tenir el monopoli del seu propi discurs històric, controlat i apologetic, tant sobre la ordre en sí com sobre el desenvolupament de les seves missions⁴. La Companyia de Jesús va insistir, des dels primers moments, en la producció d'informes sobre les activitats dels membres, com les cartes *Annuae* i altres tipus de cartes, que sovint van ser publicades i àmpliament traduïdes.

La propaganda anti-jesuítica també va ser present des dels inicis de l'orde. L'obra més influent i difosa va ser els *Monita secreta*, suposadament unes instruccions secretes atribuïdes a Claudio Acquaviva (1543-1615, general superior de la Companyia des de 1581 fins a la seva mort) i dirigides a provincials i rectors, que van ser escrites per l'ex-jesuïta Hieronim Zahorowski, el qual havia estat expulsat de la Companyia. *Monita secreta* va ser publicada a principis del segle XVII i, tot i que l'obra es denunciés com una falsificació, va seguir sent influent fins al segle XX⁵. Entre els especialistes, aquestes dues interpretacions antagòniques sobre els jesuïtes es van mantenir subtilment més enllà de l'inici de la disciplina moderna de la història, al segle XIX⁶.

Els primers treballs sobre les missions jesuïtes, contemporanis als fets, van estar generalment escrits per membres de la pròpia Companyia de Jesús. És per aquest motiu que durant molt de temps la historiografia "laica" va dependre dels criteris d'anàlisi jesuítica, ja que s'utilitzaven com a referència les seves obres. El caràcter apologetic en la història de la Companyia va mantenir-se fins a finals del segle XIX i principis del segle XX⁷.

Més tard, ja a meitat del segle XX, van començar a sorgir publicacions tant d'autors jesuïtes com d'autors no jesuïtes, metòdics i sense enfocaments apologetics⁸. La tasca de recopilació, transcripció i publicació de la documentació (textos fundacionals i cartes i relacions redactades per missioners) que desenvolupà la Companyia de Jesús durant el segle XX, així

⁴ Nicolás PERRONE, Bárbara CALETTI, "La Compañía de Jesús y sus misiones", *Rey Desnudo Revista de Libros*, 7 (2015), p. 3-6: 3-4.

⁵ John O'MALLEY, *¿Santos o Demonios? Estudios sobre la historia de los jesuitas*, Ediciones Mensajero, Bilbao, 2016, p. 30.

⁶ *Ibidem*, p. 24.

⁷ PERRONE, CALETTI, "La Compañía de Jesús y sus misiones", p. 3-4.

⁸ *Ibidem*, p. 3-4.

com també la redacció de la *Monumenta Historica Societatis Iesu* a principis d'aquest segle, van facilitar una investigació de qualitat als historiadors laics⁹.

Una tendència, sorgida de la historiografia nacional, és la de fixar els jesuïtes en fronteres nacionals molt rígides, parlant, per exemple, de “jesuïtes catalans”, qüestió que pot resultar problemàtica quan considerem que, a l'època, els protagonistes no pensaven en les coordenades geopolítiques en què pensem en el present. Rafael Gaune critica aquesta tendència en la historiografia xilena i planteja que el fet d'estudiar-los com a “jesuïtes xilens” pot portar a una simplificació del fenomen històric, ja que ells no es concebien amb aquests paràmetres i es trobaven immersos en xarxes de poder imperials i colonials¹⁰.

Els darrers anys la història global (*global turn* o gir global) ha pres força en l'estudi del recorregut històric de la Companyia de Jesús. Moments de crisi econòmica, com els viscuts en els últims anys, han portat a una reflexió sobre la globalització que es trasllada a l'estudi de les missions jesuïtes de forma global. La historiografia ha transitat des de la impermeabilitat de les fronteres nacionals fins a l'anàlisi comparada i descentralitzada, contemplant la globalitat de la Companyia de Jesús. Les tradicions historiogràfiques nacional i localista, de més llarga tradició, continuen presents, i del creuament entre les convergents tradicions nacionals i les perspectives d'anàlisi global n'han sorgit preguntes i nous subjectes d'estudi¹¹.

La perspectiva de les obres historiogràfiques relacionades amb els jesuïtes també ha anat evolucionant, i mentre que tradicionalment imperava l'eurocentrisme, la perspectiva multicultural s'ha anat imposant i s'ha anat fent evident que, en l'estudi de la interacció entre els europeus i “els altres”, és necessari d'incloure aquests darrers¹². En aquest intent d'incloure “els altres” també hi entra la consideració i ús de fonts primàries orientals, al costat de les occidentals, per a l'estudi de les missions. A tall d'exemple, a l'hora d'estudiar la missió jesuïta al Japó, a més d'utilitzar com a fonts les cartes informatives, les cartes *Annuae*, altres tipus de correspondència i les cròniques escrites pels propis missioners membres de la Companyia, es poden considerar fonts primàries japoneses com els recomptes de *kirishitan*¹³ i dels seus descendents fets per les autoritats civils, els inventaris dels objectes que havien

⁹ Rafael GAUNE, “Jesuitas de papel. Un balance historiográfico nacional a contraluz del 'global turn'”, *Revista Historia*, 50 (2017), p. 305-329: 313.

¹⁰ *Ibidem*, p. 310.

¹¹ *Ibidem*, p. 307.

¹² O'MALLEY, ¿*Santos o Demonios?*, p. 56.

¹³ Paraula amb què els japonesos es referien als conversos.

estat requisats als cristians, la literatura *kirishitan* –obres religioses escrites per conversos japonesos-, les *kirishitan-ban* –impresos jesuítics realitzats des de finals del segle XVI fins a principis del XVII-, a més d'assajos històrics escrits per conversos japonesos, el gènere literari de crítica del cristianisme des de la perspectiva budista, la Bíblia dels *kakure kirishitan* que s'utilitza durant les persecucions de cristians i les cartes de renúncia de fe, entre d'altres¹⁴.

Avui en dia es vol estudiar les missions de forma descentralitzada de manera que compreguin la globalitat de l'expansió de la Companyia¹⁵. Si bé avui en dia s'han multiplicat els treballs sobre les missions jesuïtes establertes en diferents regions d'Àsia -i també d'Àfrica-, és cert que la majoria d'estudis històrics i antropològics es centren en les missions al continent americà i en les seves poblacions¹⁶. En aquesta perspectiva global s'insereixen el volum *Space and Conversion in Global Perspective* (2014)¹⁷, *Jesuitas e Imperios de Ultramar. Siglos XVI-XIX* (2012)¹⁸, *Missions d'évangélisation et circulation des savoirs XVI e XVIII siècle* (2011)¹⁹ i *Impressions de Chine: L'Europe et l'englobement du monde* (2016)²⁰. Antonella Romano, autora de l'última d'aquestes publicacions, planteja una nova proposta de perspectiva global en l'estudi dels jesuïtes i de les seves missions²¹: comprendre les missions dins de l'espai *tripolar* d'Àsia, les Amèriques i Europa; considerant els vincles entre els diferents ordes religiosos que compartien uns mateixos espais tant europeus com colonials²². O'Malley també parla de la necessitat d'abordar la comparació entre jesuïtes i altres ordes, i si és possible, amb els membres del protestantisme²³.

¹⁴ Rie ARIMURA, "Las misiones católicas en Japón (1549-1639): análisis de las Fuentes y tendencias historiográficas", *Anales del Instituto de Investigaciones Estéticas*, 33 (2018), p. 55-106: 56 i 75.

¹⁵ GAUNE, "Jesuitas de papel", p. 307

¹⁶ PERRONE, CALETTI, "La Compañía de Jesús y sus misiones", p. 5. Les següents publicacions posen en relleu l'atenció que reben les missions americanes: Paolo BROGGIO, ed., *Evangelizzare il mondo. Le missioni della Compagnia di Gesù tra Europa e America (secoli XVI-XVIII)*, Roma, Carocci Editore, 2004; Nicholas P. CUSHNER, *Why have you come here? The Jesuits and the First Evangelization of Native America*, New York, Oxford University Press, 2006; MOLINIÉ, Anne; MERLE, Alexandra; GUILLAUME-ALONSO, Araceli (ed.), *Les Jésuites en Espagne et en Amérique: jeux et enjeux du pouvoir (XVIe-XVIIIe siècles)*, Paris, Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2007.

¹⁷ Giuseppe MARCOCCI, et al., *Space and Conversion in Global Perspective*, Brill, Leiden, 2014.

¹⁸ Alexandre COELLO DE LA ROSA, Javier BURRIEZA, Doris MORENO (eds.), *Jesuitas e imperios de Ultramar. Siglos XVI-XX*, Sílex, Madrid, 2012.

¹⁹ Charlotte CASTELNAU-L'ESTOILE, Aliocha MALDAVSKY, Ines G. ZUPANOV, *Missions d'évangélisation et circulation des savoirs XVI e XVIII siècle*, Casa de Velázquez, Madrid, 2011.

²⁰ Antonella ROMANO, *Impressions de Chine: L'Europe et l'englobement du monde*, Fayard, Paris, 2016.

²¹ A la conferència celebrada el 2014 "El mundo y su conversión: una lectura romana en 1585", a les "XV Jornadas Internacionales sobre las Misiones Jesuíticas", organitzades per Instituto de Historia de la Universidad de Chile.

²² *Ibidem*, p. 309.

²³ O'MALLEY, ¿*Santos o Demonios?*, p. 58.

Aquesta nova mirada transcendeix les barreres de la nació i compara fenòmens de l'Europa moderna amb l'esfera catòlica i la resta del món. La nova perspectiva "transnacional" contempla nous camins entre el centre i les perifèries, va més enllà de la nació i compara els fenòmens de l'Europa moderna amb la més ampla esfera catòlica i la resta del món²⁴.

Aproximadament en les dues últimes dècades l'estudi de la història de la Companyia de Jesús ha experimentat un renaixement de publicacions, no només de la història de l'antiga Companyia, sinó també de després de la seva restauració l'any 1814. En els últims anys, el 2017 i el 2019, respectivament, s'ha publicat *The Cambridge Encyclopedia of the Jesuits*²⁵ i *The Oxford Handbook of The Jesuits*²⁶, dues grans obres de referència²⁷. Aquestes publicacions són obres col·lectives que representen una gran fita en la producció d'estudis sobre els jesuïtes i posen la base per a estudis futurs.

1.1. Un cas de llarga tradició historiogràfica: el Japó

Des de la introducció del cristianisme al Japó de la mà de Francesc Xavier, l'any 1549, els jesuïtes van tenir el monopoli de la missió cristiana fins l'any 1593, moment en què els franciscans, seguits dels dominics i els agustins, van començar a evangelitzar les illes. El cristianisme va ser prohibit el 1603, al començament del període Edo (1603-1867).

La majoria de les històries primerenques sobre la missió jesuïta al Japó són europees. A finals del segle XVI i al segle XVII, jesuïtes com Giovanni Pietro Maffei (1536–1603), Luis de Guzmán (1543–1605) i Daniello Bartoli (1608–85) van escriure històries "oficials" sobre la missió al Japó tot i no haver visitat mai el país. El jesuïta Luís Fróis (1532-1597), que hi va viure durant tres dècades, va escriure *História de Japam* a partir del 1583, un encàrrec dels seus superiors. Els també jesuïtes Jean Crasset (1618-1692) i Pierre-François-Xavier de Charlevoix (1682-1761) van escriure històries molt influents, i sobretot la *Histoire de l'Eglise du Japon* (1689) de Crasset va contribuir a un major coneixement sobre la història del cristianisme al Japó, gràcies a la traducció de l'obra al japonès. Quant al Japó, durant els

²⁴ GAUNE, "Jesuitas de papel", p. 307-308.

²⁵ Thomas WORCESTER (ed.), *The Cambridge encyclopedia of the Jesuits*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

²⁶ Ines G. ŽUPANOV (ed.), *The Oxford Handbook of the Jesuits*, Oxford University Press, Oxford, 2019.

²⁷ Simon DITCHFIELD, "Baroque around the clock: Daniello Bartoli SJ (1608-1685) and the uses of global history", *University of York*, 31(2021), p. 49-73: 49.

períodes Edo (1603-1867) i Meiji (1868-1912), els estudiosos budistes i confucianistes van escriure obres anti-cristianes, encara que poques són les referències acurades als jesuïtes²⁸.

Als segles XIX i a principis del segle XX van ser importants les contribucions del diplomàtic francès a la Xina Léon Pagès (1814-1886) i el jesuïta Louis Delplace (1843-1928). El primer es centrà en el període dels màrtirs del Japó, un objecte d'estudi llavors molt nou, i els dos autors van fer un estudi molt més crític de les fonts que els seus antecessors.

Al Japó, després que es tornés a legalitzar el cristianisme l'any 1873, van començar a publicar-se els primers estudis de la qüestió de la mà de Murakami Naojirō (1868–1966) i Ludwig Riess (1861-1928), utilitzant aquest últim el mètode alemany de l'aproximació empírica a la documentació²⁹. Murakami va traduir una gran quantitat de cartes de jesuïtes al Japó i diverses fonts civils, i, junt amb Tsuboi Kumezō (1859-1936), va recopilar un nombre considerable de fonts a Europa³⁰. També al segle XX, la metodologia alemanya basada en les fonts va generar estudis crítics i descobriments arxivístics com la publicació de la biografia i de les cartes de Francesc Xavier del jesuïta Georg Schurhammer (1882-1971)³¹. Segons Rie Arimura³², els estudis sistemàtics de les fonts jesuïtes al Japó comencen amb Georg Schurhammer, Léonard Joseph Marie Cros (1831-1913), Josef Wicki (1904-1993) i Josef Franz Schütte (1906-1981).

Als anys vint, Schurhammer publicà estudis sobre la percepció dels jesuïtes sobre el xintoisme i sobre com els missioners de la Companyia van traduir paraules com “Déu”. L'anàlisi de les polítiques missioneres d'Alessandro Valignano avançà gràcies a la publicació *Valignanos Missionsgrundsätze für Japan* (1951-1958), del també jesuïta alemany Josef Franz Schütte. Al Japó, els estudiosos que començaren a estudiar la seva història del cristianisme es van basar en publicacions europees, les quals van complementar amb les fonts primàries japoneses que havien sobreviscut la llarga persecució del cristianisme. També al segle XX, Ebisawa Arimichi (1910-1992) analitzà el subjecte del cristianisme al Japó dins del seu propi context històric, més que en el marc de la història de les missions de l'església³³. Arimichi desenvolupà un enfocament transdisciplinari a fi d'abordar la història cultural i el

²⁸ Mayu FUJIKAWA, “Studies on the Jesuit Japan Mission”, a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2017 <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_196472>.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Rie ARIMURA, “Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús en Japón: sus horizontes de investigación”, *Tzintzun. Revista de Estudios Históricos*, 2021, 73, p. 95-130: 98.

³¹ FUJIKAWA, “Studies on the Jesuit Japan Mission”.

³² ARIMURA, “Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús”, p. 98.

³³ FUJIKAWA, “Studies on the Jesuit Japan Mission”.

pensament moral i religió dels japonesos que es van convertir al cristianisme³⁴. Aquest historiador estudià la relació entre la modernització del Japó i els contactes del país amb els europeus. Segons Arimichi, els jesuïtes haurien introduït les ciències modernes (l'astronomia i altres disciplines) al Japó des de la Xina, a través de les obres de Matteo Ricci i els seus seguidors. També haurien contribuït en la generació de conflictes dins la societat japonesa i haurien alterat la relació entre catolicisme, budisme, xintoisme i confucianisme³⁵.

Entre els occidentals, el britànic Charles R. Boxer (1904-2000) va publicar el 1951 *The Christian Century in Japan: 1549-1659*, obra que aborda la missió dels jesuïtes en el marc de l'expansionisme portuguès. Boxer fou un dels autors que construï una versió oficial de la història del cristianisme al Japó, afirmant, tal com exposen les fonts de la Companyia, que el Japó experimentà una ràpida conversió al cristianisme i que els jesuïtes van evangelitzar entre les altes esferes³⁶.

Als anys seixanta, amb la obertura de l'Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI) als estudiosos "laics", començà una nova etapa. Matsuda Kiichi (1921-1997) va realitzar un inventari de materials històrics provinents d'Itàlia, Espanya, Portugal, Anglaterra i Macau³⁷. Ja als anys setanta, el mateix historiador va traduir el *Sumari* de Valignano, font que segons Matsuda podia ésser útil per a l'estudi de la història del cristianisme des de la cultura i la religió, dels problemes viscuts dins de l'Església catòlica, de l'adaptació cultural entre els japonesos i els europeus, entre d'altres fronts. Als anys vuitana, sobre la circulació d'informacions sobre el Japó, l'any 1989 Kishino Hisashi publicà *El descobriment del Japó pels occidentals*, en el qual es centra sobre la difusió d'informació prèvia a l'arribada de Xavier al país³⁸. Amb l'accés a l'ARSI també començà a desenvolupar-se l'estudi de les diferències entre les versions manuscrites i impreses de la correspondència, com ha fet Takase Kōichirō, el qual examinà la documentació no publicada per estudiar el comerç, els conflictes i les necessitats econòmiques dels jesuïtes³⁹. També a partir de l'accés a l'ARSI va ser que Gonoï Takashi va poder estudiar les estratègies polítiques i administratives de la missió dels jesuïtes al Japó. A més dels estudiosos mencionats, la Kirishitan Bunka

³⁴ ARIMURA, "Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús", p. 99.

³⁵ FUJIKAWA, "Studies on the Jesuit Japan Mission".

³⁶ ARIMURA, "Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús", p. 100.

³⁷ FUJIKAWA, "Studies on the Jesuit Japan Mission".

³⁸ ARIMURA, "Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús", p. 102.

³⁹ FUJIKAWA, "Studies on the Jesuit Japan Mission".

Kenkyukai de la Sophia Univesity, a Tòquio, i el Centro de Historia d'Aquém e d'Além-Mar, de Lisboa, són dues institucions centrals en l'impuls de l'estudi de la missió jesuïta del Japó⁴⁰.

En l'estudi dels jesuïtes al Japó, algunes temàtiques han estat més estudiades que d'altres. Les més cabdals són la política d'acomodació d'Alessandro Valignano, l'administració de la vida religiosa local, l'impacte dels jesuïtes en la societat japonesa, els estudis biogràfics de grans i petites figures en la missió i els estudis lingüístics i literaris de la documentació de les missions. Interessos amb menys tradició són els *haiyasho* (literatura anti-cristiana) i l'estudi de les ciències, de la música i de les arts. Finalment, encara hi ha llacunes que cal omplir: manquen estudis que examinin la missió dins d'un context del sud-est asiàtic, estudis que ubiquin la missió jesuïta del Japó dins de la xarxa global d'informació i dels intercanvis materials, així com estudis globals que permetin comprendre la missió japonesa des de perspectives més àmplies⁴¹.

1.2 Un cas menys estudiat: les Filipines

Tot i que els jesuïtes van arribar a les Filipines el 1581 i les illes de seguida es van tornar un escenari fonamental pel projecte d'evangelització de la Xina, i un eix de comerç important per Àsia, Mèxic i Europa, els estudis centrats en els jesuïtes a les Filipines i en el paper de l'arxipèlag pel comerç transpacífic van ser molt escassos fins després de la Segona Guerra Mundial⁴².

Fins al segle XIX, la història de les Filipines va continuar essent produïda per l'àmbit eclesiàstic, d'una banda, per la llunyania de l'arxipèlag, amb les mancances comunicatives que això implica, i per altra banda, per l'escassetat de pobladors espanyols. Després de la independència de les Filipines respecte Espanya, el 1898, el Ministeri d'Ultramar va promoure la producció d'estudis sobre les Filipines, encara que per la voluntat de complaure l'estat, eren tendenciosos i poc objectius. Un pas important de finals del segle XIX i principis

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² René B. JAVELLANA, S.J., "Historiography of the Philippine Province", a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2016 <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_192583>.

del XX va ser la reedició d'històries dels segles anteriors, com la del jesuïta Pedro Chirino, que havia estat publicada per primer cop l'any 1604 a Roma⁴³.

A cavall dels dos segles, el filipinista més destacat va ser Wenceslao Emilio Retana y Gamboa (1862-1924). Retana va estudiar els ordes religiosos a l'arxipèlag des de diferents punts de vista al llarg de la seva vida, ja que el seu pensament polític va evolucionar: fins l'any 1895 va defensar els ordes religiosos pel seu paper perpetuador de la sobirania espanyola sobre les Filipines, però més endavant s'adonà dels abusos comesos per alguns frares i va centrar-se en qüestions menys polèmiques: temes històrics, bibliogràfics, etc. La seva obra més destacada és *Aparato bibliográfico de la historia general de Filipinas*⁴⁴. Un altre autor fonamental va ser Pablo Pastells (1846-1932), un missioner jesuïta que es dedicà a la història de la Companyia de Jesús a les Filipines. Destaquem la gran tasca de recopilació, indexació i catalogació documental de l'Archivo General de Indias de Sevilla, que culminà amb la publicació de 116 volums denominats *Colección Pastells*. Aquest treball d'arxiu li va permetre publicar també un *Catálogo de los documentos relativos a las Islas Filipinas existentes en el Archivo de Indias de Sevilla*, obra que inclou una *Historia General de Filipinas*⁴⁵. També cal destacar el jesuïta navarrès Antonio Astrain (1857-1868), el qual va ser director de *Monumenta Historica Societatis Iesu* des del 1922 fins la seva mort. La seva obra més rellevant és *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España*⁴⁶, escrita en clau apologètica, composta per sis volums que es van publicar entre el 1902 i el 1925. També Miquel Saderra i Masó (1865-1939), jesuïta i sismòleg català, va fer importants aportacions historiogràfiques, essent la més destacada *Misiones jesuíticas de Filipinas, 1581-1768. 1859-1924*⁴⁷. Per primera vegada la totalitat de l'obra es dedicava a la trajectòria dels jesuïtes a l'arxipèlag filipí, des dels seus inicis, passant per l'expulsió dels jesuïtes i fins el 1929, any de publicació de la obra. Tot i aquesta fita, és cert que el llibre continua amb el mateix relat oficialista i triomfalista sobre la missió dels jesuïtes a les Filipines i que queda

⁴³ L'obra de Chirino, *Relación de las Islas Filipinas y de lo que en ellas han trabajado los padres de la Compañía de Jesús*, es va reeditar l'any 1890.

⁴⁴ Wenceslao E. RETANA, *Aparato bibliográfico de la historia general de Filipinas deducido de la colección que posee en Barcelona la Compañía general de tabacos de dichas islas*, 3 vol. (vol. 1, 1529-1800; vol. 2, 1801-1886; vol. 3, 1887-1905), Madrid, Imprenta de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1906.

⁴⁵ Pablo PASTELLS, *Catálogo de los documentos relativos a las Islas Filipinas existentes en el Archivo de Indias de Sevilla*, 9 vol., Barcelona, Compañía General de Tabacos de Filipinas, 1925-1934.

⁴⁶ Antonio ASTRAIN, *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España*, 7 vol., Madrid, Razón y Fe, 1902-1925.

⁴⁷ Miquel SADERRA MASÓ, *Misiones jesuíticas de Filipinas, 1581-1768. 1859-1924*, Manila, Tip. Pontificia Universidad de Santo Tomás, 1924.

limitat al relat cronològic i descriptiu de la tasca, extret de les cròniques oficials publicades durant els dos segles anteriors⁴⁸.

Ja després de la Segona Guerra Mundial, l'historiador jesuïta Horacio V. de la Costa (1916-1977) va publicar l'any 1961 *The Jesuits in the Philippines, 1580-1768*⁴⁹, la primera i única monografia sobre els jesuïtes a les Filipines que abasta la totalitat de la cronologia en què van ser-hi presents. A més de descriure l'evolució de la missió a les Filipines, l'autor l'entrellaça amb els esdeveniments polítics del moment i considerà qüestions com la labor i els autors de les missions jesuítiques, les relacions entre el clero secular i el regular... tot i això, els elogis a la missió jesuítica són una constant en l'obra i les fonts primàries no van ser sotmeses a una crítica profunda⁵⁰. També són dignes de menció Miguel A. Bernad (1917-2009), jesuïta que va estendre els seus estudis a la cristianització de les Filipines en general, com exemplifica el títol de la seva publicació, *The Christianization of the Philippines*⁵¹ (1972) i John N. Schumacher, el qual es va dedicar a la Història de l'Església, l'activitat del clergat i el moviment nacionalista filipí de finals del segle XIX⁵². Nicholas P. Cushner (1932-2013), expert en Amèrica Llatina, les Filipines i la Companyia de Jesús, va publicar *Philippine Jesuits in exile: the journals of Francisco Puig, S. J., 1768-1770*⁵³ i altres estudis sobre el mètode seguit pels jesuïtes en les missions de Filipines⁵⁴.

Quant a la historiografia americana, cal considerar que l'any 1896 les Filipines van passar a ser controlades pels Estats Units i no van aconseguir la seva independència fins el 1946. Durant aquests quasi cinquanta anys, les autoritats nord-americanes es van interessar per l'arxipèlag, fet que portà a un creixement de l'interès de la història de les Filipines. Funcionaris, polítics, diplomàtics i missioners estatunidencs van ser els autors de la majoria d'estudis del període. *The Philippine Islands, 1493-1898*⁵⁵ d'Emma Helen Blair i James Alexander Robertson, una gran tasca de recopilació de documentació primària que va

⁴⁸ Eduardo DESCALZO YUSTE, "La Compañía de Jesús en Filipinas (1581-1768): realidad y representación", Tesi doctoral, Universitat Autònoma, Bellaterra, 2015, p. 15-17.

⁴⁹ Horacio V. DE LA COSTA, *The Jesuits in the Philippines, 1580-1768*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1961.

⁵⁰ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 19.

⁵¹ Miguel A. BERNAD, *The Christianization of the Philippines: Problems and Perspectives*, Manila, The Filipiniana Book Guild, 1972.

⁵² JAVELLANA, "Historiography of the Philippine Province".

⁵³ Nicholas P. CUSHNER, *Philippine Jesuits in exile: the journals of Francisco Puig, S. J., 1768-1770*, Institutum Historicum SI, Roma, 1964.

⁵⁴ Nicholas P. CUSHNER, "Early Jesuit Missionary methods in the Philippines", *The Americas*, 15 (1959), p. 361-379.

⁵⁵ Emma HELEN BLAIR, James ALEXANDER ROBERTSON, *The Philippine Islands, 1493-1898*, 55 vols., The Arthur H. Clark Company, Cleveland, Ohio, 1903-1908.

permetre l'accés d'aquests documents a molts estudiosos⁵⁶. Tot i que tradicionalment s'havia considerat una obra fonamental, avui investigadors com Glòria Cano⁵⁷ han criticat la seva posició imperialista i de propaganda en favor d'Estats Units, i l'han culpada de la difusió d'estereotips, falsedats i assumpcions sobre la dominació espanyola a les Filipines que encara avui es troben presents, com ara el fet que es considerin les Filipines en època colonial espanyola més com una missió que no una colònia⁵⁸. Tot i la tria i omissió interessada de la documentació primària que s'utilitzava, la descontextualització i les males traduccions i interpretacions dels documents i dels fets que contenien, l'obra va arribar a ser molt popular per la promoció que el govern estatunidenc en va fer⁵⁹. Durant aquesta època, Teodoro Agoncillo (1912-1985) va publicar una influent obra, *History of the Filipino People*⁶⁰, de perspectiva marxista. Va ser criticada als cercles catòlics, els quals van preferir *The Philippines since Pre-Spanish Times*⁶¹ de Gregorio Zaide (1907-1988), que es mostrava més neutral envers l'època de dominació espanyola i no posava massa èmfasi en el paper desenvolupat per l'Església⁶².

A nivell estatal, des del 1898 als anys cinquanta del segle XX, es va generar una mena "d'oblit" en relació a les Filipines i els estudis es van tornar escassos. A la dècada de 1950, publicacions d'autors com Julio Palacios, José P. Bantug, Amando G. Melón i Manuel Novas van començar a fer reeixir el filipinisme. Als anys seixanta es va publicar el primer volum d'*Historia de Filipinas*, d'Antonio Molina, i diversos articles de les revistes *Razón y Fe*, *Indias* i *Missionalia Hispánica*, iniciant l'aflorament dels estudis de Filipines, que sobretot a partir del 1992 -el cinquè centenari del descobriment d'Amèrica- van prendre un important impuls⁶³. Destaquem la historiadora María Lourdes Díaz-Trechuelo, una de les especialistes més reconegudes en Història d'Amèrica i Filipines a nivell espanyol, que entre d'altres aportacions, va treballar les relacions entre l'Església i l'Estat, en la religiositat popular i l'evangelització de les Filipines d'època colonial⁶⁴.

⁵⁶ JAVELLANA, "Historiography of the Philippine Province".

⁵⁷ Glòria CANO, "Blair and Robertson's *The Philippine Islands, 1493-1898: Scholarship or Imperialist Propaganda?*", *Philippine Studies*, 56 (2008), p. 3-46.

⁵⁸ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 20.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 23.

⁶⁰ Teodoro AGONCILLO, *History of the Filipino People*, UP Press, Quezon, 1960.

⁶¹ Gregorio ZAIDE, *The Philippines since Pre-Spanish Times*, R. P. Garcia, Manila, 1949.

⁶² JAVELLANA, "Historiography of the Philippine Province".

⁶³ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 24-25.

⁶⁴ María Lourdes DÍAZ-TRECHUELO, "Relaciones Iglesia-Estado en Filipinas: gobernadores, Audiencia y arzobispos", a *Iglesia y poder público: actas del VII Simposio de Historia de la Iglesia en España y América: Sevilla, 13 de mayo de 1996*, Academia de Historia Eclesiástica, Córdoba, 1997, p. 89-99; entre d'altres.

L'Institut d'Història del CSIC ha fet importants aportacions per la història i realitat d'Àsia i Filipines, i també en el camp de la circulació i transmissió dels sabers. Avui en dia els estudis sobre Àsia i el Pacífic s'estudien des de diferents perspectives. El GRIMSE⁶⁵ es dedica a la investigació de la història d'Àsia i el Pacífic en les èpoques colonial i postcolonial, treballant les Filipines i altres territoris. També editen la revista *Illes i Imperis*. Destaquem a Manel Ollé, el qual ha contextualitzat les Filipines dins de l'Àsia del segle XVI; Alexandre Coello, el qual ha estudiat la trajectòria dels jesuïtes a les illes Marianes, que llavors es consideraven dependents, en quant a missió, de les Filipines; i Luis Alonso, el qual ha treballat les Filipines als segles XVI i XVII⁶⁶.

⁶⁵ Grup d'Investigació "Imperis, Metròpolis i Societats Extraeuropees", del Departament d'Humanitats de la UPF.

⁶⁶ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 28.

2. Seguint les petjades dels jesuïtes a l'Àsia i el Pacífic

El 7 de juny de 1494 el regne de Portugal i els regnes de Castella i Lleó firmaven el tractat de Tordesillas, repartint-se el món. Dins de la meitat portuguesa, l'Àsia va ser la terra més fructífera per a les missions de la Companyia de Jesús⁶⁷, el primer orde religiós “globalitzat” amb l'objectiu de defensar i estendre l'evangeli arreu del món. Encara que els jesuïtes pretenien transformar i evangelitzar els pobles asiàtics per a la major glòria de Déu (*Ad maiorem Dei gloriam*), la seva identitat també va canviar arran dels contactes establerts⁶⁸.

No ens és possible versar sobre les missions jesuïtes a l'Àsia sense introduir prèviament la central figura de Francesc Xavier (1506-1552). A més de ser un estret col·laborador d'Ignasi de Loiola (1491-1556), fundador de la Companyia de Jesús, va ser el primer gran missioner jesuïta. D'origen navarrès, de prop de l'actual poble de Xabier, va ser pioner en la tasca de portar el catolicisme al Japó, on arribà l'any 1549, després de vuit anys de missions en altres indrets de l'Àsia i el Pacífic⁶⁹.

La seva activitat a l'Orient començà l'any 1542 a l'Índia i més concretament a Goa, capital de l'Índia portuguesa i centre de les seves operacions apostòliques al país. Francesc Xavier també va viatjar al sud-est de l'Índia i a l'illa de Ceilan, l'actual Sri Lanka⁷⁰. Un cop va tenir la missió de l'Índia i de Ceilan organitzada, el 1545 es dirigí, passant per Malaca i Maluco, a les Illes de les Espècies (les actuals illes Moluques). Després de tornar a Malaca (i potser d'arribar a les Filipines), emprengué el viatge cap al Japó, on arribà el 1549 per acabar desenvolupant-hi una nova estratègia evangelitzadora⁷¹. Quan la comunitat cristiana que havia fundat al Japó estigué suficientment consolidada, es decidí a continuar la seva tasca a l'Imperi xinès, però ja no seria a temps de trepitjar-ne la part continental: l'any 1552 va morir,

⁶⁷ Jonathan WRIGHT, *Los jesuitas: una historia de los “soldados de Dios”*, Debate, Barcelona, 2005, p. 79.

⁶⁸ Alexandre COELLO DE LA ROSA, Josep Lluís MATEO DIESTE, *Elogio de la antropología histórica: enfoques, métodos y aplicaciones al estudio del poder y del colonialismo*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Zaragoza, 2016, p. 161.

⁶⁹ Jonathan LÓPEZ-VERA, “La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII, un planificado proceso de adaptación”, *Asiadémica: revista universitaria de estudios sobre Asia Oriental*, 1(2012), p. 44-56: 45.

⁷⁰ Xavier AÑOVEROS TRIAS DE BES, “San Francisco Javier: vida, misión y devoción”, Tesi doctoral, Universitat Internacional de Catalunya, 2018, p. 179-185.

⁷¹ *Ibidem*, p. 192-207.

amb 46 anys, a l'illa de Shanghuan (també transcrita Sancian), esperant l'arribada d'un mercader cantonès que l'havia de dur fins a Canton⁷².

2.1. L'Índia

Després dels franciscans, els jesuïtes van ser el segon orde religiós catòlic en establir-se permanentment a l'Índia. Des del principi de la missió, les iniciatives religioses van anar ben compenetrades amb les empreses comercials portugueses. L'Índia va ser la primera destinació de Francesc Xavier, que hi havia arribat el 1542⁷³. En aquest país els jesuïtes van tenir contacte amb hindús i musulmans i van intentar retornar a l'òrbita de Roma els cristians que habitaven la costa de Malabar o de Sant Tomàs⁷⁴

A diferència de la vida en comunitat dels jesuïtes ubicats a Europa, a l'Índia era habitual la vida en aïllament, una preocupació important de la Companyia. Aquesta escassetat de personal feia que les activitats que desenvolupaven els jesuïtes abastessin tota mena de tasques religioses, la direcció de l'hospital reial, l'assistència a malalts, viatgers i presos, i fins i tot activitats políticodiplomàtiques amb els caps locals⁷⁵.

Progressivament els jesuïtes van adonar-se de la necessitat d'aprendre la llengua parlada per les poblacions. A inicis del segle XVII, va sorgir un nou enfocament basat en l'aprenentatge de la llengua local i en l'adopció dels costums i la vestimenta de les elits locals. El mètode va ser practicat per alguns jesuïtes tant de l'Índia com de la Xina⁷⁶. En el cas de l'Índia, Roberto de Nobili (1577-1656) fou qui desenvolupà el mètode de l'*accomodatio* a Madurai. Jerónimo Javier (1549-1617), junt amb altres jesuïtes van intentar convertir els emperadors mogols Akbar i Yahangir, els quals van rebre generalment amb cortesia i respecte els missioners. Encara que semblà que la conversió dels emperadors mogols era possible, després de la batalla de Panipat del 1526 i la fi de la dinastia Lodi, l'interès pels jesuïtes

⁷² *Ibidem*, p. 248; Diego SOLA GARCÍA, "La formación de un paradigma de Oriente en la Europa moderna: la Historia del Gran Reino de la China de Juan González de Mendoza", Tesi doctoral, *Universitat de Barcelona*, Barcelona, 2015, p. 37.

⁷³ Jan Peter SCHOUTEN, "A Foreign Culture Baptised: Roberto de Nobili and the Jesuits", *Exchange*, 47 (2018), p.183-198.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ Cristina OSSWALD, "El cotidiano de los jesuitas en la India", a Vibha MAURYA, Mariela INSÚA (ed.), *Actas del I Congreso Ibero-asiático de Hispanistas. Siglo de Oro e Hispanismo general (Delhi, 9-12 de noviembre, 2010)*, Publicaciones digitales del GRISO/Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2011, p. 504-508.

⁷⁶ SCHOUTEN, "A Foreign Culture Baptised".

mostrat pels descendents del gran Babur no era tant pel déu occidental com per les lleis de la pintura europea⁷⁷.

2.2. El Japó

Durant pràcticament un segle (1549 - 1639) la Companyia de Jesús va intentar evangelitzar el Japó. Els passos cap a aquesta terra ja els havia marcat Francesc Xavier, encara que continuava sent un país misteriós per a la imaginació europea⁷⁸. Quan el jesuïta navarrès arribà al Japó, va quedar convençut que, en ser els japonesos “gentes que se rigen sino por razón”⁷⁹, es convertirien al cristianisme després de ser convençuts amb arguments racionals. Segons Francesc Xavier, essent la raó la base sobre la qual s’assentava la religió, una raó única i universal en tots els homes, el seu ús portava necessàriament a l’acceptació de la fe catòlica com a l’única vertadera. Fou per aquest motiu que Francesc Xavier considerà que, en el cas japonès, funcionaria bé adoptar un mètode d’evangelització que no es basés en la invasió ni la imposició, sinó en el poder de la raó⁸⁰. En aquest país els jesuïtes utilitzaren l’estratègia suau d’evangelització, apreciand de forma cautelosa alguns aspectes de la civilització japonesa. Aquest *modus operandi* no evità la sanguinolenta persecució del catolicisme a l’illa, que a mitjan segle XVII havia causat ja dotzenes de màrtirs jesuïtes, molts d’ells japonesos⁸¹.

Quan Francesc Xavier veié que els japonesos atribuïen a la Xina el paper de bressol de la cultura i la saviesa d’Àsia, arribà, com d’altres, a la conclusió que primer s’havia de convertir la Xina per després convertir fàcilment la resta de països sota la seva influència cultural. Tot i que el jesuïta no pogué endinsar-se a la Xina, l’estratègia adaptativa que començà a planificar quan era al Japó va ser represa pels jesuïtes italians Alessandro Valignano, qui l’aplicà al Japó, i Matteo Ricci, que ho va fer a la Xina⁸².

Alessandro Valignano arribà al Japó l’any 1579. Allà va emprendre un procés d’adaptació i de japonització inspirat en el mètode iniciat per Francesc Xavier i dut a terme de forma

⁷⁷ SOLA, “La formación de un paradigma de Oriente en la Europa moderna”, p. 37.

⁷⁸ Xavier AÑOVEROS TRIAS DE BES, “San Francisco Javier: vida, misión y devoción”, Tesi doctoral, *Universitat Internacional de Catalunya*, 2018, p. 192-207.

⁷⁹ LÓPEZ-VERA, “La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII”, p. 45-46.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 80.

⁸² LÓPEZ-VERA, “La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII”, p. 45-46.

completa i reglamentada. Des que va ser nomenat visitador, Valignano reclamà més autoritat i competències, sobretot en veure, ja des de la seva arribada, l'abismal diferència que hi havia entre Japó i Europa o qualsevol altre indret. La creença que l'experiència era una font de raó insubstituïble, i donava autoritat, va portar Valignano a escriure múltiples cartes als seus superiors de Roma, considerant que ell mateix, que era qui coneixia les característiques i els costums del Japó i que doncs havia de prendre les decisions concernents al país, les quals no s'havien de prendre des de Roma o qualsevol altre indret⁸³. Valignano, per les característiques del cas japonès, va decidir fundar una església japonesa on els germans, pares i càrrecs superiors fossin també japonesos. L'objectiu era evitar una Església europea que volgués portar els costums i les maneres occidentals, ja que, segons Valignano, això faria que els japonesos rebutgessin el cristianisme de forma definitiva. Segons el jesuïta, el mètode més indicat per a la conversió dels infidels japonesos –que al capdavant era l'objectiu- era l'adaptació i la particularització, fins al punt que va decidir adaptar l'Evangeli mateix, obviant tot allò secundari que podria entrar en conflicte amb el pensament i la cultura dels japonesos. Amb la finalitat última d'aconseguir una església japonesa de funcionament autònom, els jesuïtes occidentals van japonitzar-se. El jesuïta escrigué tota una sèrie de normes de comportament perquè els missioners jesuïtes ubicats al Japó poguessin imitar els bonzes, i que abastaven des del parlar –evidentment en japonès-, passant pel vestir, el menjar i fins les maneres i els gestos⁸⁴.

El pensament i la forma d'actuar de Valignano despertà en molts casos el rebuig de Roma. Claudio Acquaviva, el seu superior, no compartí en cap cas la seva visió sobre els infidels japonesos i els seus costums i rebutjà que els jesuïtes s'hi haguessin d'adaptar de cap manera. Finalment, la missió japonesa donà un gir amb l'arribada al poder de Toyotomi Hideyoshi el 1585, unificador del Japó. El dàimio⁸⁵ creia que l'arribada dels missioners cristians era el pas previ a un intent d'invasió dels espanyols, una idea que quedà reforçada per l'arribada de missioners franciscans espanyols el 1587, els quals practicaven una metodologia evangelitzadora molt diferent a la desenvolupada per la Companyia de Jesús. La repressió contra el cristianisme començà llavors i continuà fins a la mort de Toyotomi Hideyoshi l'any 1598. El succeí Tokugawa Ieyasu, que gràcies al seu interès pel comerç amb Occident, va atorgar alguns beneficis als sacerdots espanyols i portuguesos, fins que comprovà que l'interès d'Espanya pel Japó era únicament religiós i començà a decantar-se per Holanda i

⁸³ *Ibidem*, p. 48-50.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Senyor feudal japonès.

Anglaterra, enemics de la Corona espanyola. El 1606 el shōgunat⁸⁶ va declarar il·legal el Cristianisme i el 1614 començà l'expulsió dels cristians i la prohibició de la religió cristiana entre els japonesos. Es calcula que en el moment de la prohibició hi havia uns cinc-cents mil cristians japonesos entre els vint milions d'habitants del Japó. Les prohibicions varen anar augmentant i l'any 1623 els anglesos van marxar de forma voluntària i l'any 1638 es van expulsar els portuguesos. Finalment es van prohibir tant l'entrada d'estrangers al Japó com la sortida de japonesos a l'exterior, una situació que es mantindria fins al final del període Edo, l'any 1868⁸⁷.

2.3. El Tibet

Tot i que la missió jesuïta al Tibet va prendre importància a partir del segle XVIII amb la figura d'Ippolito Desideri (1684-1733), trobem precedents a la missió a partir de l'any 1625. El jesuïta portuguès António de Andrade (1580-1634) en va establir les bases i va escriure *Novo descobrimento do Gram Catayo*, en el qual descrivia els tibetans, la seva religió i el seu país. Andrade havia arribat a Tsaparang, capital de l'antic regne de Guge, ubicat a l'est del Tibet, en un moment de guerra civil en què al monarca li va interessar donar suport als missioners i al cristianisme per intentar fer minvar la influència de la secta Gelugpa, del budisme tibetà. La missió al Tibet va acabar l'any 1634, quan Andrade, en un viatge de tornada des de Goa al Tibet, va ser assassinat. La Companyia de Jesús va fer diversos intents per reiniciar la missió a Tsaparang, però no va ser fins el 1716 que es va aconseguir⁸⁸.

2.4. La Xina

Les primeres incursions d'època moderna dels europeus a la Xina van estar acompanyades pels jesuïtes. Des de l'intent de Francesc Xavier d'entrar a la Xina l'any 1552, passant per l'establiment dels jesuïtes a Macau els anys seixanta, a Guandong el 1582 i a Pequín el 1601, l'orde ignacià va sobreviure el canvi de dinastia dels Ming (1368-1644), dinastia xinesa, als Qing (1644-1911), dinastia d'origen manxú. A principis del segle XVIII perdrien el favor

⁸⁶ Govern militar del Japó, de finals del segle XII fins a la Restauració Meiji el 1868.

⁸⁷ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 50-51

⁸⁸ Ana Carolina HOSNE, "The Jesuit presence in Tibet against the backdrop of the China mission: different approaches to buddhism (16th–18th centuries)", p. 223-244: 228-9, a João Paulo OLIVEIRA, *Anais de História de Além-Mar*, Centro de História d'Aquém e D'Além-Mar, Lisboa, 2016.

tant de Roma com dels emperadors Qing a causa de l'anomenada Controvèrsia dels ritus xinesos, conflicte que comença al segle XVII⁸⁹.

A la Xina, l'aïllacionisme de la dinastia Ming i l'elevada auto-consciència que tenien els xinesos del valor de la seva pròpia cultura requeria una estratègia evangelitzadora molt adaptativa i flexible. El grau de flexibilitat que s'havia de permetre va ser un punt de tensió entre els jesuïtes, d'opinions mai unànimes quant a aquesta qüestió. Els jesuïtes van començar a arribar a la dècada de 1560, però la Xina ja havia tingut contacte amb els comerciants portuguesos⁹⁰ des de l'any 1514. Concretament van mantenir contactes amb l'emperador Zhengde, el qual va autoritzar les seves activitats comercials. Amb la mort de l'emperador, l'any 1521, van morir també les bones relacions⁹¹.

A la dècada de 1550 la necessitat de plata de la Xina va forçar les autoritats Ming a permetre als mercaders d'establir una colònia a Macau. Així, quan l'any 1582 van arribar els jesuïtes a la Xina, es van veure forçats a actuar dins l'esfera d'influència portuguesa. Tot i així, la Xina interior escapava de la influència imperial lusitana i les missions que s'hi van establir, la de Matteo Ricci (1552-1610) i de Michele Ruggieri (1543-1607), no comptaven amb ajudes ni interferències d'aquest tipus. Més endavant, amb l'entrada de jesuïtes rivals, espanyols o francesos, a més de clero secular i membres dels ordes mendicants, aquesta situació no va fer més que accentuar-se⁹².

A la Xina, el mètode d'adaptació iniciat per Francesc Xavier va acabar de ser desenvolupat per Matteo Ricci, el més famós dels missioners a la Xina. L'any 1601 Ricci va aconseguir autorització per instal·lar-se a Pequín, un esdeveniment que generalment es considera un punt d'inflexió en la trajectòria de la Companyia de Jesús a la Xina. Un descobriment important per l'empresa de Matteo Ricci van ser Els textos canònics de Confuci, que tindrien un gran impacte en el desenvolupament de la metodologia utilitzada per a l'evangelització a la Xina. Ricci considerà que el Confucianisme no es tractava d'una religió sinó de textos purament morals. Era, per tant, compatible amb les ensenyances catòliques⁹³.

⁸⁹ Paul RULE, "The Historiography of the Jesuits in China", a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2016. <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_192534>.

⁹⁰ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 80.

⁹¹ LÓPEZ-VERA, "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII", p. 52.

⁹² WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 80.

⁹³ LÓPEZ-VERA, "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII", p. 52.

A més, Ricci va creure haver trobat una manera d'introduir el catolicisme dins del pensament xinès ortodox sense haver de substituir les creences dels lletrats, compatibilitzant l'anomenat Confucianisme amb les ensenyances catòliques. Així, segons Ricci, el Confucianisme tenia uns elements conceptuals i culturals equivalents als conceptes clau del catolicisme, de manera que podia servir com a marc de traducció de les principals idees cristianes. Començà llavors una època de producció literària de tot tipus de textos i assaigs que tenien la finalitat de demostrar com el Confucianisme i el Cristianisme eren compatibles. Els escriptors no eren només jesuïtes, també van participar en aquest procés conversos com Xu Guangqi, autor de "Bu Ru Yi Fo" ("Suplementar al Confucianisme i desplaçar al Budisme"). Pels mateixos motius, els jesuïtes també varen voler transmetre una imatge positiva del Confucianisme, de manera que se'n van traduir obres i es va presentar la doctrina com a contenidora de les veritats del món natural i la raó humana, amb una moral equivalent a la catòlica⁹⁴.

L'estratègia d'adaptació va estar basada en la tecnologia, un sistema que va ser seguit en el futur per diverses generacions d'astrònoms, rellotgers, cartògrafs i artistes jesuïtes⁹⁵. Ricci, a més d'adaptar-se als costums de la societat xinesa, va aconseguir impressionar amb el seu ampli coneixement dels clàssics a l'elit intel·lectual i política xinesa⁹⁶. Un recurs usat amb èxit per Ricci i que després va ser aprofitat per altres jesuïtes va ser ensenyar als lletrats mandarins un mapamundi amb topònims en xinès, a fi d'ensenyar les dimensions i la ubicació de l'Imperi xinès respecte la resta del món⁹⁷. Ricci també els introduí als coneixements europeus de matemàtiques, geografia i ciències i adaptà el seu missatge en base a la societat que l'havia de rebre⁹⁸. En va ser un clar exemple l'ocultament del símbol de la creu per a la representació del Cristianisme, perquè pels lletrats xinesos la mort per crucifixió era la reservada pels delinqüents comuns⁹⁹.

Els jesuïtes també van ser els primers a descobrir un camí per anar de l'Índia a la Xina per terra, i també van ser els pioners a l'hora de creuar l'Himàlaia. Va ser Matteo Ricci qui arribà a la conclusió que Corea no era una illa -d'igual manera que el jesuïta Eusebio Kino ho va descobrir pel que fa a Califòrnia-. Les missions jesuïtes es van encarregar de destruir els vells mites de Catai i del Preste Joan de les Índies, i varen fer circular noves informacions entre

⁹⁴ *Ibidem*, p. 52-53.

⁹⁵ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 80.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ LÓPEZ-VERA, "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII", p. 52.

⁹⁸ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 80.

⁹⁹ LÓPEZ-VERA, "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII", p. 52.

els intel·lectuals europeus. També van deixar una herència, ja que en alguns indrets les missions van prendre part del que representava l'empresa colonitzadora, i també n'ha quedat el llegat historiogràfic: ens mostra la reciprocitat en qualsevol trobament de cultures, en el qual ningú pot deixar de ser influenciat¹⁰⁰.

Tot i això, diversos factors van impedir la propagació del Cristianisme per la Xina, tal com la Companyia de Jesús i altres ordes varen pretendre. La raó principal va ser el canvi de dinastia que hi hagué a la Xina l'any 1644. Arran d'aquest fet es desenvolupà a la Xina una actitud de recel envers les influències estrangeres i l'estatus social dels jesuïtes va empitjorar. A la situació s'hi va sumar el rebuig al Cristianisme que molts lletrats van declarar obertament, una reacció en part causada pel secretisme amb què operaven certs ordes catòlics¹⁰¹. També la rivalitat entre Espanya i Portugal, identificats amb els diferents ordes religiosos, i la posterior arribada de francesos i holandesos a la Xina, van ser factors determinants en el fracàs de l'evangelització de l'Imperi xinès. El punt culminant fou la Controvèrsia dels ritus xinesos, un argument originat pels propis missioners catòlics romans durant els segles XVII i XVIII en què es discutí si el culte als avantpassats i de Confucí, propi de la religiositat dels xinesos, era de caràcter religiós o civil, i també la forma de traduir el nom de Déu. Les dues polèmiques i la decisió de Roma de cessar l'estratègia d'adaptació desenvolupada pels jesuïtes van tenir un efecte demolidor en el diàleg Confucià-Cristià i va malmetre en gran mesura aquest esforç d'incorporar el Cristianisme a la Xina¹⁰².

2.5. Cotxinxina i Tonkín

La presència dels jesuïtes a aquestes regions que actualment formen part del Vietnam no ha estat tan estudiada, però continua essent important. Encara que a finals del segle XVI altres ordes religiosos van arribar a aquests indrets, l'espòradic contacte amb les poblacions locals no va permetre l'arrelament del cristianisme. Va ser el 1615, amb l'arribada de jesuïtes italians i portuguesos, quan el cristianisme va arrelar la Cotxinxina, la part de més al sud. D'una banda, destaquem el paper desenvolupat pel lingüista jesuïta Francisco da Pina (1585-1625), el qual predicava en la llengua local i va aconseguir agrupar joves vietnamesos que l'ajudaven en la mediació i la interpretació entre els missioners i les poblacions vietnameses.

¹⁰⁰ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 83-84.

¹⁰¹ LÓPEZ-VERA, "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII", p. 52-53.

¹⁰² *Ibidem*.

D'altra banda, també cal mencionar el jesuïta italià Cristoforo Borri (1583-1632), el qual intentà impressionar els vietnamesos predint eclipsis lunars i solars, a més de fer conèixer la Cotxinxina a Europa a partir d'una carta-informe que va escriure el 1631¹⁰³. Durant la primera dècada les relacions amb el senyoriu Nguyễn¹⁰⁴ de la Cotxinxina van ser bones, però aviat es va voler defensar el tradicional culte als ancestres i els jesuïtes van ser expulsats del 1629 fins el 1639 quan se'ls va admetre de nou. Als anys seixanta els jesuïtes que quedaven van anar sent expulsats i perseguits fins que abandonaren la missió¹⁰⁵.

A Tonkín, la part de més al nord, el primer contacte amb els jesuïtes va ser el 1626 amb l'arribada de Giuliano Baldinotti (1591-1631) i un jesuïta japonès. Els religiosos van ser ben rebuts pel senyor governant Tring Tráng (1623-1657), interessat en el comerç amb els portuguesos de Macau, de manera que s'impulsà la missió a Tonkín. Entre els nous jesuïtes que van arribar i es van establir a Hanoi, la capital, destaca Alexandre de Rhodes (1593-1660), el qual també havia estat a la Cotxinxina. Quan el comerç amb Macau deixà de ser d'interès, la relació dels Trính amb els missioners va tornar-se indiferent i el cristianisme va començar a veure's amb hostilitat, fins que el 1630 els quatre jesuïtes que hi vivien van ser expulsats de Tonkín. Van evangelitzar uns 5.6000 vietnamesos, incloses la mare i una de les germanes de Trinh Tráng. Tot i l'expulsió, van continuar arribant jesuïtes i la missió va continuar. Igual que la Cotxinxina, Tonkin estava sota el *Padroado* portuguès¹⁰⁶. El 1658 el papa Alexandre VII va decidir convertir Tonkín en un vicariat apostòlic i va elegir un bisbe missioner que no tenia una bona imatge dels jesuïtes. Fins el 1685 es van expulsar els jesuïtes de Tonkin, tot i que més endavant van reiniciar la missió, més enllà del segle XVII¹⁰⁷.

2.6. Les Filipines i la Micronèsia

A partir de l'any 1581, els jesuïtes també van haver d'operar dins l'esfera d'influència espanyola a l'Àsia, com va ser el cas de les Filipines. Durant els primers anys d'establiment de la Companyia, la missió de Filipines depenia de Mèxic, situació que va canviar l'any 1605

¹⁰³ *Relatione della nuova missione delli PP. della Compagnia di Giesu, al Regno della Cocincina* (Roma, 1631).

¹⁰⁴ Nom dels governants del regne Dang Trong (al sud del Vietnam actual) entre el 1558 i el 1777.

¹⁰⁵ Anh Q. TRAN, "The Historiography of the Jesuits in Vietnam: 1615–1773 and 1957–2007", a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2018. <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_210470>.

¹⁰⁶ Va ser un acord, entre la Santa Seu i el Regne de Portugal, a partir del qual el papa delegà al rei de Portugal el dret d'organitzar i finançar les activitats religioses dels indrets descoberts pels lusitans.

¹⁰⁷ TRAN, "The Historiography of the Jesuits in Vietnam", 2018.

quan es van convertir en Província. En aquests primers anys va destacar el protagonisme polític del jesuïta Alonso Sánchez (1545-1593)¹⁰⁸. A finals del segle XVI a Amèrica es començà a substituir el clero regular pel secular, però a Filipines aquesta tendència no es va poder seguir per la manca de clero secular, de manera que els regulars van funcionar com a capellans parroquians en enclavaments que tenien un percentatge molt baix de població espanyola. Es va distribuir la població indígena i jesuïtes i la resta d'ordes religiosos presents a les Filipines van fer de rectors de parròquia i de gestors polítics i econòmics de les seves missions, fet que va fomentar la circulació de sabers a escala mundial¹⁰⁹.

A més de la falta de seculars hi havia el problema de l'escassetat de missioners, que va endarrerir el projecte d'evangelització fins al 1590. Els jesuïtes van ser reclamats explícitament per les autoritats civils de Filipines, les quals van demanar a Felip II jesuïtes i altres ordes per assistir els agustins ja ubicats a l'arxipèlag. Els quatre jesuïtes enviats des de Mèxic¹¹⁰ van arribar a Manila el 1581, van aprendre la llengua nativa i es van encarregar dels ministeris propis de la Companyia de Jesús. Poc temps després el bisbe convocà l'anomenat Sínode de Manila (1581-1582), una junta en què es van debatre els problemes que afectaven la colònia i en la qual Alonso Sánchez va tenir-hi un paper destacat. El viatge de Sánchez a Macau per confirmar la fidelitat dels portuguesos a Felip II va aconseguir el favor reial pels jesuïtes i va consolidar la posició de la Companyia de Jesús a les Filipines¹¹¹.

Mentre Alonso Sanchez era a la Xina, el pare Antonio Sedeño es dedicà a l'estudi de la llengua tagalat, però també va decidir estudiar la llengua xinesa, ja que hi havia una comunitat xinesa, els *sangleys*, instal·lats a les Filipines. Factors com la dispersió dels indígenes i les característiques del terreny dificultaven les missions populars, així que fins que no es va rebre el permís d'Acquaviva per dur a terme missions permanents, l'any 1590, no va començar realment l'activitat missional de la Companyia. Durant aquesta època van realitzar-se les primeres missions fora de Manila (1590-1595), dirigides per Pedro Chirino (1557-1635), el qual les va recollir a *Relación de las Islas Filipinas*¹¹². Amb l'arribada de nous missioners es van consolidar les missions fora de Manila, i també ajudà a garantir la seva continuïtat el fet que s'ascendís l'arxipèlag a viceprovíncia dependent de Mèxic. Els jesuïtes i els altres ordes

¹⁰⁸ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 115.

¹⁰⁹ Alexandre COELLO, Josep Lluís MATEO, *Elogio de la antropología histórica*, p. 157.

¹¹⁰ Antonio Sedeño, Alonso Sánchez, Nicolás Gallardo i Gaspar Suárez.

¹¹¹ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 115-122.

¹¹² DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 122-126.

van dividir-se les Filipines. La Companyia va quedar-se les illes de Leyte i Samar i van consolidar l'expansió per les illes Visayas¹¹³.

Entre els anys 1605 i 1655, la Província de Filipines es va consolidar i tot i que es va aconseguir la independència respecte Nova Espanya, el problema de dèficit de missioners es va mantenir durant tot el segle XVII i fins i tot es va agreujar per la crisi econòmica que patia la Monarquia Hispànica i la guerra de Catalunya. D'altra banda, els musulmans esclavistes de Mindanao van ser un problema per la missió de les Visayas. Tot i això, els jesuïtes van aconseguir més prestigi a Manila gràcies al creixement dels seus col·legis¹¹⁴. La segona meitat de segle va ser període de certa calma, fet que va permetre fixar un nou gran objectiu iniciat el 1668: l'evangelització de les illes Mariannes, situades a l'est de les Filipines. La resistència de la població nativa a la colonització va quedar palesa en les guerres chamorres. La situació estratègica de les Mariannes, clau en la ruta del Galeón de Manila, va fer destinar recursos econòmics i humans per recuperar el control espanyol de les illes¹¹⁵.

Des de les Filipines, els jesuïtes van ampliar el seu radi d'actuació no només a les illes Mariannes, sinó també a altres zones considerades conflictives: les illes Mindanao i Joló, que es trobaven sota influència musulmana, i els arxipèlags de les Carolines i Palaos, als límits de l'imperi espanyol. Els habitants de la Micronèsia no van ser considerats civilitzacions sofisticades i comparables a l'europea com ho havien estat els xinesos i els japonesos. Vistos pels europeus com una civilització inferior, van ser conquerits i evangelitzats. Per a l'evangelització de chamorros i carolins, la Companyia de Jesús mai no va intentar seguir el mètode de l'acomodació que havia desenvolupat a la Xina i al Japó. Van ser considerats moralment inferiors i com a tals els jesuïtes van aplicar mètodes coercitius i violents¹¹⁶.

2.7. Les Moluques

En aquest apartat utilitzarem el topònim de les Moluques per fer referència a la regió de Seran i Ambon i Maluku Utara, que correspon amb l'illa d'Halmahera i les cinc illes ubicades enfront seu. Avui les Moluques pertanyen a Indonèsia. La missió a les Moluques va tenir un

¹¹³ *Íbidem*, p. 126-130.

¹¹⁴ *Íbidem*, p. 147-182.

¹¹⁵ *Íbidem*, p.185, p. 228.

¹¹⁶ Alexandre COELLO, Josep Lluís MATEO, *Elogio de la antropología histórica*, p. 161-162.

particular problema de jurisdicció entre jesuïtes portuguesos i hispans ja que ambdós grups volien adscriure aquesta àrea missional a una província de la seva corona.

L'any 1512 els portuguesos havien arribat a les Moluques, establint-s'hi comercialment, però a causa de les tensions diplomàtiques amb Espanya, van passar a l'ocupació militar, fet que permetria la posterior activitat evangelitzadora. L'any 1546 va arribar-hi Francesc Xavier i va començar formalment la missió jesuïta, amb centre administratiu a Ternate, on no hi havia una autèntica comunitat nativa, a diferència de l'illa d'Ambon i de la regió de Moro (al nord-est d'Halmahera), on a mitjan segle XVI ja s'administraven més de vint mil persones. Tot i aquest relatiu èxit, la missió sempre depenia de les exigències de la política portuguesa¹¹⁷. La missió jesuïta s'encarà a dificultats com la distància amb la província de Goa, els atacs musulmans i el poc interès que despertaven les Moluques entre els jesuïtes. L'assassinat del sultà Hairun per part d'un soldat portuguès va causar l'inici d'una guerra que no va acabar fins que es va aconseguir expulsar els portuguesos de Ternate. Tot seguit, l'illa va volcar-se a una lluita contra els cristians de l'arxipèlag, que van ser reduïts a moltes zones i totalment eliminats de la regió de Moro¹¹⁸. A la dècada dels vuitanta, Felip II d'Espanya es va convertir en Felip I de Portugal, de manera que a les Moluques va començar una època de col·laboracionisme entre els jesuïtes de les dues corones. El 1606 l'empresa de reconquesta de les Moluques va tenir èxit a Tidore i a Ternate. Els jesuïtes de Filipines havien estat molt involucrats en aquest projecte, ja que la seva reconquesta significava eliminar l'amenaça que els suposaven els atacs musulmans de Mindanao. Després de la conquesta es va decidir que l'administració política quedés en mans dels espanyols, i l'administració diocesana va recaure a Malaca, en el marc del *padroado* portuguès¹¹⁹.

El 1606 la Companyia de les Índies Orientals holandesa va prendre Tidore i e al cap de dos anys van fer-se amb quasi totes les illes de les Moluques. Durant bona part del segle XVII la VOC es va anar expandint, aconseguint fins i tot el monopoli del clau de la regió. La situació continuà fins 1663, quan els espanyols van abandonar la seva posició per l'aixecament de les poblacions xineses i indígenes i per l'amenaça de la pirateria. Els jesuïtes es van concentrar l'illa de Siau fins que el 1677 les Moluques van quedar sota domini holandès¹²⁰.

¹¹⁷ Jean Noël SÁNCHEZ PONS, "Misión y dimisión: las Molucas en el siglo XVII entre jesuitas portuguesas y españolas", 2012, p. 81-102: 81-85, a Alexandro COELLO, Javier BURRIEZA, Doris MORENO, *Jesuitas en imperios de ultramar. Siglos XVI-XX*, Sílex, Madrid, 2012.

¹¹⁸ *Íbidem*.

¹¹⁹ *Íbidem*, p. 86-93.

¹²⁰ *Íbidem*, p. 94-102.

3. La fabricació de l'Altre: l'Orient dels segles XVI i XVII als ulls dels jesuïtes.

3.1. Les imatges de l'Orient

Durant molts segles, l'Orient, i sobretot l'Extrem Orient, va ser un indret idealitzat per Occident, vist amb admiració durant tota l'edat mitjana. La manca de notícies d'aquest indret ajudà a formar una visió de les parts més llunyanes de l'Orient, més mítiques que reals¹²¹. Al segle XIII van començar a arribar algunes informacions d'aquells viatgers que havien aconseguit arribar a l'Imperi mongol, com va ser el cas de l'obra de Marco Polo *Il Milione*. Obres com aquestes van estimular la imaginació de molts europeus del moment, però el contacte entre els dos mons es va interrompre amb l'arribada de la Pesta Negra el 1348. No va ser fins a finals del segle XV que el contacte es va reactivar, a conseqüència de l'obertura de la ruta marítima a l'Índia protagonitzada pel portuguès Vasco da Gama. A més de la ruta portuguesa, es va obrir ja al segle XVI la ruta castellana de Fernando de Magallanes i de Juan Sebastián Elcano, que passava pel Pacífic¹²². Les dues expedicions van entrar en contacte amb el sud-est asiàtic i van permetre eixamplar la geografia coneguda pels europeus i, amb el temps, formar una nova concepció del món i d'Àsia¹²³.

Durant el segle XVI, els portuguesos van obtenir noves informacions de l'Àsia, que els arribaven des de la seva base a Macau, encara que fins el 1550 van guardar-les amb diligència. Quant als castellans, no van tenir un coneixement directe de la Xina fins les dècades de 1560-1570, a través de les Filipines. La Xina no es converteix en objecte de saber per Europa fins al període de conquesta i d'establiment en l'arxipèlag filipí i de desenvolupament d'intercanvis comercials entre Espanya i Àsia a partir del "galeón de Manila"¹²⁴. L'actitud tant de portuguesos com de castellans va ser d'admiració absoluta cap al Celeste Imperi, un país que es mostrava pròsper, poderós i ple de riqueses. Aquesta va ser

¹²¹ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 514.

¹²² Jonathan D. SPENCE, *El gran continente del Khan. China bajo la mirada de Occidente*, El País, Madrid, 1999, p. 51-53.

¹²³ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 514.

¹²⁴ Antonella ROMANO, "(D)escribir la China en la experiencia misionera de la segunda mitad del siglo XVI: el laboratorio ibérico", *Cuadernos de Historia Moderna*, Anexos, 13 (2014), p. 243-262: 260-262.

la visió predominant dels europeus durant gairebé tot el segle XVI¹²⁵. No va ser fins al segle XVII que els europeus van anar més enllà d'aquesta visió superficial per intentar entendre l'esperit intern de la civilització xinesa. Aquest fet va donar lloc al primer gran encontre cultural entre la Xina i Europa. En aquest encontre, els jesuïtes, convençuts de la possibilitat d'evangelitzar la Xina, van actuar com a principals intermediaris¹²⁶.

3.2. La Xina al segle XVI

Tal com s'ha comentat, l'interès europeu per la Xina no era una qüestió nova. La consideració que des d'Occident es tenia de la Xina va anar mutant ja des de l'edat mitjana pels canvis que ocorreguts dins del propi Celeste Imperi, però també perquè la mateixa Europa anava canviant, de manera que contemplaven la Xina des d'un canviant punt de comparació i així la valoraven de forma diferent segons les necessitats europees¹²⁷.

Quan els castellans es van situar a les Filipines a partir de la dècada de 1570, va començar un comerç regular amb el Galeó de Manila que vinculava Acapulco, Manila i la província xinesa de Fujian. Això va permetre a Castella de reunir informació dels regnes veïns des de Manila, encara que molta menys que Portugal. Els portuguesos, que havien arribat ja durant els segles XV i XVI a la Xina i a l'Índia, van exercir un ferri control de les fonts documentals sobre aquests territoris per temor a la competència de regnes com Castella, de manera que la informació que arribava als europeus quedà molt restringida. Durant les primeres dècades del segle XVI les primeres notícies d'Orient –manuscrits i publicacions de fora de Portugal- van començar a circular. Inicialment el focus d'interès eren l'Índia i els enclavaments africans, però de seguida van ser desplaçats per la Xina. Fins el 1550, les informacions conegudes a Europa sobre l'Orient i sobretot de la Xina eren aquelles que Portugal permetia divulgar. No va ser fins a la segona meitat del segle XVI que els europeus van començar a tenir uns coneixements geogràfics més precisos d'Orient, sobretot gràcies a la proliferació de relats de viatgers i aventurers comerciants, soldats, funcionaris reials i missioners¹²⁸.

Tant des de la banda castellana com des de la portuguesa, d'entre tots els escenaris asiàtics, la Xina despertava un interès i admiració especials. Pels castellans, l'assentament a les

¹²⁵ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 514.

¹²⁶ Raymond DAWSON, *El camaleón chino*, Alianza, Madrid, 1970, trad., p. 57.

¹²⁷ DAWSON, *El camaleón chino*, p. 12-13.

¹²⁸ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 483-488.

Filipines va suposar, per una banda, la intensificació del comerç amb el Celeste Imperi, i per l'altra, disposar d'una plataforma des d'on iniciar el projecte de conquesta de la Xina, una quimera que a les Filipines durant la dècada de 1580 Alonso Sánchez i altres jesuïtes van considerar seriosament¹²⁹.

Entre els autors que més van contribuir en la construcció d'una nova visió occidental de la Xina al segle XVI destaquen, en primer lloc, Galeote Pereira, que va estar pres a la Xina del 1549 al 1552 i va descriure amb detall el sistema penal, les presons i les tortures. El relat de Pereira va transmetre la idea que la Xina era l'únic dels regnes de l'Àsia que podia arribar a rivalitzar amb Europa¹³⁰. En segon lloc, Bernardino de Escalante, autor del *Discurso de la Navegación que los Portugueses hacen a los Reinos y Provincias del Oriente* (Sevilla, 1577). Escalante va transmetre la imatge de la Xina com un regne pròsper i populós, poblada per gent enginyosa i subtil de mans, molt vius i amb un enginy natural en totes les arts i sobretot en l'artesanía i el comerç. Tot i així, també els descrivia com una gent sense consciència i cruels en les seves tortures -encara que n'elogiava la seva justícia rigorosa i la seva prudència en el govern-. Quant a les seves creences, les presentava com si fossin una de sola i unitària, els considerava crèduls davant les supersticions, dòcils, disposats a ser ensenyats i desconexadors del Déu cristià. Els jesuïtes van començar l'evangelització però es van trobar amb l'obstacle que les autoritats no permetien introduir canvis sense una prèvia autorització del monarca, de manera que consideraren necessari primer convertir l'emperador al cristianisme per aconseguir la posterior conversió de tota la Xina. per aconseguir convertir la Xina en cristiana, es va concloure que, degut a les riqueses i el poder de l'Imperi, no tindria èxit emprar la força i les armes¹³¹.

En tercer lloc, qui també contribuï en gran mesura en la construcció de la imatge asiàtica va ser fra Juan González de Mendoza, que va escriure *Historia de las Cosas más notables, Ritos y Costumbres del Gran Reyno de la China* (1585)¹³² i que va descriure la Xina com un país d'abundància i riqueses, amb una justa administració -característica que al segle XVII els jesuïtes també van remarcar freqüentment-. Els xinesos eren, segons Mendoza, dòcils i raonables, fet pel qual els considerà evangelitzables, però tenien un intel·lecte subtil que

¹²⁹ *Íbidem*; Manel OLLÉ, *La empresa de China. De la Armada Invencible al Galeón de Manila*, Quaderns Crema, Barcelona, 2002, p. 121.

¹³⁰ SPENCE, *El gran continente del Khan*, p. 53-56.

¹³¹ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 487-488.

¹³² ROMANO, *Impresiones de China*, p. 67.

explicava que haguessin mantingut les seves falses creences¹³³. Mendoza va voler descriure la Xina des de la perspectiva dels ordes mendicants, fent-se eco dels interessos espanyols quant a la Xina a partir de les Filipines, una perspectiva molt diferent de la de defensa de la Companyia de Jesús que reflecteix l'obra *Historiarum Indicarum libri XVI. Selectarum item ex India epistolarum libri IV*, del jesuïta Giampetro Maffei, publicada al cap de tres anys. Amb aquestes dues publicacions s'obria, en els espais de la catolicitat, una multiplicitat de visions sobre l'Orient¹³⁴.

Al segle XVI, la visió dominant de la Xina era poc profunda i no anava més enllà de la idea de prosperitat i ordre que van transmetre els viatgers europeus que varen visitar l'Imperi. No seria fins al segle XVII que els europeus entendrien de forma més profunda la civilització xinesa, l'esperit intern de la qual exigia, per poder comprendre'l, un cert coneixement de la seva literatura¹³⁵.

3.3. La Xina al segle XVII

Com prèviament s'ha comentat, al segle XVII va donar-se el primer gran encontre cultural entre la Xina i Europa. Encara que la imatge de la Xina com un país immensament ric, present des de temps medievals, es va mantenir i es convertí en un mite profundament afermat en l'imaginari europeu, la Companyia de Jesús va tenir un importantíssim paper en la divulgació a Europa d'informacions de la civilització xinesa. Els jesuïtes volien portar el cristianisme a la Xina, de manera que van accentuar qualitats menys tangibles com l'excel·lència moral i política dels habitants del Celeste Imperi a fi de creure i fer creure que la seva evangelització era possible¹³⁶.

La primera missió catòlica a la Xina d'època moderna va ser establerta pels jesuïtes l'any i el projecte evangelitzador implicà l'adopció de les pràctiques socials locals i l'aprenentatge del xinès mandarí, un procés d'aculturació en què els jesuïtes van obtenir i canalitzar un ampli ventall d'informacions sobre la civilització des de Canton, convertint-se en una espècie

¹³³ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 488.

¹³⁴ ROMANO, *Impresiones de China*, p. 67-69.

¹³⁵ DAWSON, *El camaleón chino*, p. 57.

¹³⁶ GERNET, *El mundo chino*, p. 394-400.

d'informadors oficiosos. L'estratègia d'aculturació va provocar controvèrsies fins i tot dins la pròpia Companyia de Jesús¹³⁷.

El discurs dels jesuïtes sobre la Xina estava condicionat principalment per dues raons: en primer lloc, pel fet que volien infondre valor entre els seus propis missioners per tal que fossin capaços d'afrontar la duresa de les missions i, en segon lloc, pel fet que calia presentar un incentiu als ciutadans europeus a fi d'aconseguir que donessin suport a la missió. És per aquests motius que van destacar els aspectes que van considerar més favorables a la propagació de l'Evangeli. A més a més, la visió que van transmetre de la Xina com un país central tant geogràficament com culturalment i política, autosuficient i envoltat de pobles bàrbars, també va ser una visió esbiaixada pel contacte dels jesuïtes amb les minories cultes xineses. Aquestes minories van transmetre als jesuïtes la concepció que tenien de la seva pròpia civilització: la saviesa de l'Imperi xinès, l'atribuïen als antics governants i al desenvolupament, ja des d'antic, d'uns principis morals conservats en el confucianisme. La continuïtat del país es devia a la minoria selecta i formada que el governava i, en primera instància, a l'Emperador, que es trobava dalt de tota aquesta estructura. L'Emperador governava segons el despotisme benèvol, molt ben valorat a Europa, i el codi moral i polític, a més de delegar a uns administradors, que havien estat escollits segons el coneixement de les obres confucianistes¹³⁸. Els objectius polítics també van ser un element distorsionador de les descripcions de la Xina, un fet molt clar en les descripcions fetes pel jesuïta Alonso Sánchez, aprofitant els seus viatges a Macau el 1582 i el 1584. En els seus textos, és clar que la intenció d'Alonso Sánchez és la de convèncer el rei de la conquesta de la Xina¹³⁹.

Aquestes valoracions i les necessitats de l'època van obrir pas a una nova interpretació de la Xina. Entre els textos de jesuïtes, els de Matteo Ricci, que va viure a la Xina entre el 1583 i el 1610, van gaudir d'una gran difusió dins la Companyia de Jesús. Molts dels continuadors de la missió evangelitzadora de Ricci van assumir les seves opinions, aprovessin o no els seus mètodes. Ricci va divulgar una imatge de la Xina molt favorable i benèvola: la va descriure com un estat extens, unificat, ordenat, cohesionat pel confucianisme, ben administrat per una burocràcia meritocràtica i dirigit per emperadors que sortien poc dels palaus. El país gaudia de l'harmonia pública gràcies a la regulació de la vida social i, a més, posseïa sòls molt fèrtils i ben conreats que produïen tota mena de productes (fet que, segons

¹³⁷ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 488-490: DAWSON, *El camaleón chino*, p. 57-58.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ Manel OLLÉ, *La invención de China*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2000, p. 49.

Ricci, explicava el poc interès de la Xina en el comerç exterior). Tot i així, aquesta imatge de la Xina que presentava Ricci tenia també un costat menys positiu: la ciència, suposadament més endarrerida que l'occidental; la debilitat dels xinesos per la plata; el caràcter pusilànime i poc aguerrit, el comportament en certa mesura efeminat i la suposada tendència a la homosexualitat dels xinesos, sent aquesta última la crítica de més pes. No obstant, la visió de la Xina que els jesuïtes van mostrar era extremadament positiva, més tenint en compte que la Xina es trobava en una època de decadència entre l'amenaça manxú del nord, algunes revoltes internes, el desordre econòmic, el creixement de poder per part dels eunucs i l'opressió del poble per part dels aristòcrates. Igualment, les informacions que es donaven a Europa de la Xina eren molt ben rebudes, i de fet aquesta diferència entre imatge i realitat va portar a Raymond Dawson a declarar que "Europa va ser enganyada per les elevacions dels jesuïtes"¹⁴⁰.

3.4. Els xinesos de les Filipines

Després de l'establiment castellà a les Filipines a partir del 1565, les relacions entre aquests i els xinesos establerts a Manila -els anomenats *sangleys*- es van accentuar. Tot i que hi hagué alguns pocs contactes entre castellans i la Xina continental, de seguida la relació entre xinesos i espanyols a Orient es va centrar a l'arxipèlag filipí i sobretot a Manila¹⁴¹. La comunitat xinesa de Manila constava d'uns quaranta components l'any 1570, però al llarg del segle XVII va augmentar fins a uns 25.000 o 30.000 individus, enfront dels prop de 2.000 espanyols que també vivien a Manila. Encara que numèricament eren molt superats pels indígenes, eren més que necessaris per a la vida econòmica de l'arxipèlag filipí. Entre xinesos i espanyols es va desenvolupar una conscient relació de dependència mútua: els primers per l'interès que tenien per la plata i els segons perquè necessitaven els xinesos pel comerç del Galeó i per abastir Manila de productes¹⁴².

Les opinions que van tenir els jesuïtes dels *sangleys* van ser molt similars a les dels espanyols assentats a les Filipines: intel·ligència i grans habilitats en el comerç, però covardia, crueltat,

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Antonio GARCÍA-ABÁSULO, "Relaciones entre españolas y chinos en Filipinas. Siglos XVI y XVII", a Leoncio CABRERO, *España y el Pacífico. Legazpi*, Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Madrid, 2004, v. II, p. 223-252.

¹⁴² Antonio GARCÍA-ABÁSULO, "La difícil convivencia entre españolas y chinos en Filipinas", a Luis NAVARRO GARCIA, *Élites urbanas en Hispanoamérica (De la conquista a la independencia)*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2005, p. 487-493.

malícia, falsedat, engany, hipocresia i rebuig del cristianisme. Aquesta visió tan negativa dels *sangleys* venia, d'una banda, del temor dels castellans envers un grup tan nombrós i diferent, del qual depenien econòmicament, i d'altra banda, de l'assassinat del governador de les Filipines per part de remers xinesos (1593) i per l'alçament dels *sangleys* de 1603. Val a dir que els xinesos tampoc tenien una opinió benèvola dels espanyols, als quals consideraven poc educats, bàrbars i salvatges, motiu pel qual van decidir evitar-hi els contactes i tancar-se en ells mateixos. Tornant als jesuïtes, aquests van escriure poc sobre els *sangleys* si ho comparem amb les llargues descripcions sobre els indígenes de Pedro Chirino, Francisco Collín i altres cronistes. En general, es considerà que eren bulliciosos, plens de cobdícia i mancats de vergonya, deshonestos, lladres i faltats d'amistat i de lleialtat. Les dones xineses, en canvi, es miraven de forma més positiva que les dones filipines, ja que a aquestes últimes se les acusava de deshonestes i libidinoses, al contrari que les *sangleys*. Una falta important de la qual se'ls acusà va ser una falta d'interès en aprendre sobre la religió catòlica. Curiosament, aquesta visió tan antisinítica *sangleys* establerts a l'illa, contrastava amb l'admiració que els despertava el llunyà Imperi xinès¹⁴³.

3.5. Els nadius filipins

En contraposició a la visió jesuïta dels indis americans, generalment negativa, les opinions dels membres de la Companyia de Jesús sobre els nadius filipins van ser predominantment benignes, si bé també hi van ser les desaprovacions a alguns dels seus comportaments. La diferència de mirada es deu al fet que, mentre que la mirada sobre els pobles americans es va fer des d'una perspectiva medieval, els missioners jesuïtes que van viatjar a les Filipines miraven els nadius a través de la perspectiva dels cronistes de les Índies¹⁴⁴.

La majoria de les opinions sobre els indígenes filipins es troben recollides a les cròniques oficials de la Província de les Filipines, obres que en un principi havien de servir per narrar la trajectòria de la Companyia de Jesús a les Filipines, però que també permeten conèixer la visió que mantenien els cronistes tant de les illes com dels seus habitants. Pedro Chirino va qualificar de bàrbara la situació dels nadius filipins previ a la seva evangelització i va remarcar el canvi que havien experimentat gràcies a la introducció del cristianisme. Les

¹⁴³ Ricardo MARTÍNEZ ESQUIVEL, "Misión Sangley. La cristianización entre los chinos de Filipinas en el cambio del siglo XVI al XVII", *Estudios de Asia y África*, 53 (2018), p. 35-64; Eduardo DESCALZO, p. 497-503.

¹⁴⁴ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p. 448-474.

opinions del pare Alonso Sánchez, recollides també a l'obra de Chirino, seguien la mateixa línia: abans de ser "allanados", eren esquerps i desimbolts, però després de ser evangelitzats sorgia la seva naturalesa: eren alegres, clars, lleials, senzills i conversables. Tot i així, Chirino classificava els nadius en tres categories de bàrbars (per la seva condició d'infidels): els bàrbars més "civilitzats", com els xinesos i els japonesos; els bàrbars que tot i no tenir política i govern seguien un governant i es regien per unes lleis, com els habitants de Mèxic, Perú, les Filipines i d'altres indrets de l'Orient; i els que equiparava gairebé a les bèsties, que vivien sense humanitat, "zambales" i els "aytas", "negrillos" o "pogotes"¹⁴⁵.

Els jesuïtes sobretot van intentar evangelitzar els tagals, de l'illa de Luzon, i els visayes, els dos grups més nombrosos de les Filipines. Chirino considerava que aquests primers, tot i ser bàrbars, eren els més civilitzats, que fins a cert punt eren refinats i de bon tracte. Els visayes, habitants de les illes Visayes, els va considerar limitadament civilitzats, encara que no tant com els tagals en termes de refinament i criança a causa dels seus múltiples tatuatges corporals. Dins del grup dels més bàrbars, Chirino destacava els "zambales", descrits com uns salvatges brutals i inhumans; i també els "negrillos" de l'illa de Panay de les Visayes, comparats amb els tòpics dels negres de Guinea. Mencionà més de passada a altres poblacions, que en alguns casos considerà positivament, com els "ilocos", i en d'altres amb molta duresa, com va ser el cas dels habitants de l'illa de Bohol, segons el jesuïta eren uns bàrbars altius, insolents i ignorants¹⁴⁶. En general, se'ls titllà de ganduls i mentiders, però la falta més greu als ulls dels jesuïtes era les seves pràctiques religioses, pròpies d'idòlatres i de pagans. Mentre que Francesc Xavier considerava que calia tractar-los amb amor per aconseguir que estimessin als missioners, també hi va haver qui va considerar que calia "redreçar-los", premiar-los quan actuessin "correctament" i castigar-los quan cometessin faltes. Durant aquella època, la idolatria es veia com la principal causa dels mals dels indígenes, ja que era allò que els mantenia allunyats del cristianisme. Segons els missioners, el Diable, que volia corrompre els homes, intentava enganyar-los fent-los creure que els dimonis eren déus. D'aquesta manera es va començar a identificar el dimoni amb la idolatria. La colonització del món era vista com una mena de lluita èpica de Déu contra el Mal i el Diable; aquest últim imperava allà on no havia arribat el cristianisme. L'arma dels missioners

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 449.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 450-453.

era la predicació i l'evangelització, i utilitzaven tots els mitjans que tenien al seu abast. A les Filipines van ser pràctiques habituals la persecució dels sacerdots i la destrucció dels ídols¹⁴⁷.

2.6. La visió dels tibetans

Pels jesuïtes, la importància del Tibet raïa en la seva posició estratègica d'enllaç amb la Xina i amb l'Índia. Al segle XVII, una descripció important dels tibetans i de la seva cultura i religió és la del jesuïta portuguès António de Andrade, el qual va recollir les seves impressions a *Novo descobrimento do Gram Cathayo*. Andrade va descriure els tibetans com a valents, bel·licosos i devots -*muito pia*-: inclinats a les coses de Déu, pregaven sobretot al matí, tant els homes com les dones i els nens. També va establir paral·lelismes entre la vida religiosa al Tibet i la seva pròpia religió pel que fa als lames, que vivien en comunitats de manera semblant als monjos cristians, resaven durant el dia, feien vot de pobresa i tenien cases on resar semblants a les esglésies. També va destacar similituds del budisme amb el cristianisme com les representacions de la Mare de Déu o el fet que es considerés que Déu era tres persones en una sola substància¹⁴⁸.

3.7. La visió dels japonesos

Durant molt de temps, el Japó va ser pels europeus una petita illa, remota i insignificant, sobretot en comparació amb l'Índia i la Xina. La informació que arribava a Europa sobre el Japó provenia en gran mesura dels ordes religiosos, sobretot la Companyia de Jesús¹⁴⁹.

En general, els missioners jesuïtes van tenir els japonesos en bona consideració ja que molts d'ells van continuar defensant la fe catòlica tot i la persecució de cristians i els martiris produïts a l'arxipèlag a finals del segle XVI i fins la primera meitat del segle XVII¹⁵⁰. Igualment, també en aquestes cronologies es va propagar la imatge dels japonesos com a aguerrits combatents, i fins i tot sàdics i cruels. Amb l'intent de "japonitzar-se" dels jesuïtes, Valignano va fer un esforç per comprendre i explicar el Japó que es va concretar el 1601 en

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 463.

¹⁴⁸ HOSNE, "The Jesuit presence in Tibet", p. 228-230.

¹⁴⁹ Julio César IGLESIAS RODRÍGUEZ, "Imágenes del Japón en Occidente: representaciones culturales y usos sociales", Tesi doctoral, *Universidad de Oviedo*, Oviedo, 2019, p. 63.

¹⁵⁰ DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p.509-510.

la redacció de *Del Principio y Progreso de la Religión Cristiana en Japón*. En aquesta obra, Valignano negava que fossin certes les acusacions de sadisme dels japonesos, abordava de forma objectiva qüestions de la seva cultura militar i fins i tot hi justificava el *harakiri* i l'infanticidi com a pràctiques que responien a situacions socials extremes. Tot i això, la idea de la crueltat japonesa va quedar assentada a Europa¹⁵¹.

Els japonesos que no s'havien convertit al cristianisme eren vistos de forma més benevolenta que no pas els xinesos no conversos, ja que no es considerava que no abraressin el cristianisme perquè tinguessin una naturalesa massa activa, com els xinesos, sinó perquè les persecucions de cristians i les polítiques d'aïllacionisme del govern del Japó els ho impedièn. També van ser molt més ben considerats que no pas els xinesos de les Filipines, i la seva imatge va servir com a comparació amb la dels *sangleys*: mentre que els primers eren considerats valents i grans guerrers, els segons eren covards; si uns rebutjaven el cristianisme, els altres l'acceptaven encara que suposés el martiri¹⁵².

¹⁵¹ IGLESIAS, "Imágenes del Japón en Occidente", p. 64-65.

¹⁵² DESCALZO, "La Compañía de Jesús en Filipinas", p.512-515.

4. Producció i circulació d'informació

4.1. El mercat de les notícies

Les relacions i correspondències dels jesuïtes van contribuir al mercat de les notícies que es formà i desenvolupà a Europa al llarg dels segles XVI i XVII¹⁵³.

Durant tota l'edat moderna, tot i el desenvolupament de la producció impresa, la circulació de la informació va seguir sent en primer lloc en format manuscrit¹⁵⁴. Durant els segles XVI i XVII, copistes, escriptors, copiadors, escriptors... es dedicaven professionalment a la còpia i al trasllat de manuscrits¹⁵⁵. La forma manuscrita es va mantenir especialment en el cas dels escrits referents a l'actualitat política, que van aconseguir difondre's en àmbits socials més enllà de les "altes esferes", que originalment havien de ser-ne els únics receptors¹⁵⁶. A més dels materials de rellevància política, també els filosòfics i els literaris, a fi d'evitar la censura, varen circular de forma manuscrita durant els segles XVII i XVIII. En el mercat de la informació política, la via manuscrita tenia clars avantatges respecte a la impresa, ja que implicava una major velocitat d'execució, uns costos econòmics inferiors i un menor control censorador¹⁵⁷. Les *Cartas de jesuitas* van tenir una gran difusió al mateix temps que les publicacions fetes per la Companyia, sobretot aquelles que tractaven les missions d'interior i d'Ultramar. Les cartes i avisos del Japó, per exemple, van tenir una important difusió a Europa tant de forma manuscrita com impresa¹⁵⁸.

En funció del tipus de receptor, es distingien entre dos tipus d'avisos els segles XVI i XVII: les cartes "secretas" i les "públiques". Les primeres contenien informacions sensibles que estaven únicament destinades als vèrtexs del poder, mentre que les segones contenien informacions de menys importància, que es divulgaven públicament a fi de saciar curiositats i de preservar el secret d'assumptes més delicats¹⁵⁹. A més dels avisos, les relacions d'ambaixadors –que des del segle XVI cap endavant descriu qüestions polítiques, geogràfiques i antropològiques- tenien un alt interès i circulaven per Europa tot i les

¹⁵³ Mario INFELISE, "El mercado de las noticias en el siglo XVII. Las tipologías de la información", a Antonio CASTILLO GÓMEZ, James S. AMELANG (coord.), *Opinión pública y espacio urbano en la Edad Moderna*, Trea, Gijón, 2010, p. 153-162: 153.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 153-154.

¹⁵⁵ Fernando BOUZA, *Corre manuscrito Una historia cultural del Siglo de Oro*, Marcial Pons, Madrid, 2016, p. 16.

¹⁵⁶ INFELISE, "El mercado de las noticias en el siglo XVII", p. 153-154.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 154-155.

¹⁵⁸ BOUZA, *Corre manuscrito*, p. 112-114.

¹⁵⁹ INFELISE, "El mercado de las noticias en el siglo XVII", p. 156-157.

prohibicions de divulgar-les. Els escrits satírics, que contenien habitualment relacions de les recents peripècies polítiques, eren un producte habitual en el comerç de la notícia¹⁶⁰. En temps de pau, els principals receptors eren professionals de la política, a més d'algun altre interessat en esdeveniments mundials, de manera que la producció a mà era capaç de suplir la demanda. Amb la guerra, incrementava l'afany d'informació i es feia necessària la impressió dels materials que circulaven de forma manuscrita¹⁶¹.

Dels productes manuscrits destinats a les Corts, als ambaixadors i a aquells que desenvolupaven una acció política a distància de la cort, en va sorgir un mercat de segon nivell de produccions impreses, sobretot gasetes impreses i materials més puntuals (cròniques de guerra, imatges de batalla..). Sovint les gasetes impreses servien al poder per controlar el discurs. Els escrits polítics anònims també podien ser impresos clandestinament o reeditats en llibres al nord d'Europa. Els circuits manuscrit i imprès es van entrellaçar freqüentment i es va formar un intercanvi d'informacions i d'avisos manuscrits tant secrets com públics, de les gasetes impreses i de les relacions. Durant els esdeveniments de més ressò es feien evidents les múltiples descripcions i la barreja de veus en els diferents escrits. El fet que es presentessin múltiples versions d'un mateix fet en diferents escrits va incitar la celebració de debats públics, en què es discutien els esdeveniments i s'atenia a qüestions polítiques. L'escepticisme de les ciutats europees de la segona meitat del segle XVII també es deu al sorgiment d'una nova relació amb l'escriptura, escèptica amb el seu valor com a contenedora de la veritat¹⁶².

4.2. La correspondència epistolar dels jesuïtes com a generadora de "notícies"

La compartició de cartes entre els jesuïtes era una pràctica rutinària, emmarcada dins l'ixent cultura de la notícia de l'Europa moderna, durant la qual la circulació de cartes manuscrites va esdevenir habitual a partir de les dècades centrals del segle XVI¹⁶³.

La circulació de cartes, instruccions i notícies va tenir un paper fonamental en l'expansió de la Companyia de Jesús i en la coordinació a distància de les seves iniciatives, sobretot per les missions d'Àsia i del Nou Món, que es van poder organitzar i divulgar de forma efectiva

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 158-159.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 160.

¹⁶² *Ibidem*, p. 160-162.

¹⁶³ Paul NELLES, "Chancillería en colegio: la producción y circulación de papeles jesuitas en el siglo XVI", *Cuadernos de Historia Moderna*, 13 (2014), p. 49-70: 55-56.

gràcies a aquesta comunicació¹⁶⁴. Els coneixements europeus sobre Orient i especialment sobre la Xina van augmentar degut no només a les expedicions comercials, sinó també gràcies a l'entrada d'ordes religiosos, principalment els jesuïtes, en aquests espais¹⁶⁵.

L'escrit jesuïta es produïa i es difonia seguint unes normes estandarditzades tant per les cartes, com per les instruccions i d'altres documents. Segons Paul Nelles¹⁶⁶, l'eix de tota aquesta xarxa organitzativa que permetia la coordinació de la comunicació a distància eren els col·legis jesuïtes, el paper dels quals anava molt més enllà de la formació cultural. La xarxa d'informació de la Companyia operava a curta, mitjana i llarga distància, tenia fluxos abundants i un ritme regular¹⁶⁷. Les missions –tant les desenvolupades a Europa com a fora del continent- van causar la proliferació del nombre de cartes, instruccions i informes. Tal com feien altres ordes religiosos, les diferents *parts* disperses geogràficament es comunicaven regularment amb Roma, però segurament una característica única en la Companyia de Jesús va ser l'alta centralització de l'orde i la voluntat d'uniformitzar la forma i la freqüència de la comunicació¹⁶⁸.

Així com hem trobat circulacions de cartes i instruccions públiques i privades, amb els jesuïtes també trobem una divisió semblant: dins de l'orde ignasià, la comunicació operava a dos nivells diferents segons el contingut de les cartes: un primer nivell intern, circumscrit als membres de la Companyia de Jesús, que incloïa la correspondència administrativa, les instruccions i altres instruments de govern, i un segon nivell extern, que incloïa les notícies sobre les activitats dels jesuïtes. En alguns casos es desdibuixen les fronteres entre la documentació interna i l'externa, com passa amb les cartes edificants¹⁶⁹, que es van posar en circulació entre patrons i “amics” de la Companyia¹⁷⁰.

David Martín López¹⁷¹ proposa la següent distinció, segons el to, el contingut i el caràcter més o menys oficial de les missives: cartes de missió, necrològiques, cartes d'ofici, d'ingrés

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 49-50.

¹⁶⁵ Lara VILÀ, “La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza. Hacia un estudio de las crónicas de Oriente en la España del Siglo de Oro”, *Boletín Hispánico Helvético*, 21 (2013), p. 71-97: 74.

¹⁶⁶ Segons Paul Nelles, eren el punt de contacte amb les comunitats locals, justificaven la presència continua dels jesuïtes en el paisatge urbà, atreïen patronatges, eren la base per les iniciatives pastorals i permetien el desenvolupament de les missions d'interior rurals (p. 51).

¹⁶⁷ Juan Alfonso de Polanco, secretari a Roma, va posar les bases d'aquest sistema ordenat.

¹⁶⁸ NELLES, “Chancillería en colegio”, p. 50-53.

¹⁶⁹ Segons Paul NELLES, eren missives per al consol espiritual, en què s'informava de la vida diària en els col·legis i de la labor pastoral a les missions urbanes i rurals d'Europa i d'ultramar (NELLES, p. 53).

¹⁷⁰ NELLES, “Chancillería en colegio”, p. 55-56.

¹⁷¹ David MARTÍN, “Religión, poder y pensamiento político en la monarquía hispánica. Los jesuitas de la Provincia de Toledo (1540-1621)”, Tesi doctoral, *Universidad de Castilla-La Mancha*, 2015, p. 35-36.

i de renúncia, de proposta per un càrrec, de presentació per a professar el quart vot i cartes *indipetae*.

Les cartes edificants provenien d'arreu del món i eren la correspondència entre missioners però sobretot entre els missioners i Ignasi de Loiola (i els següents generals de la Companyia). En un primer moment es van denominar *Litterae Quadrimestres* pel fet que els jesuïtes havien d'escriure tres cops l'any al general, als mesos de gener, maig i setembre. La periodicitat d'aquestes cartes informatives es va anar ampliant fins a convertir-se en informes anuals l'any 1565, durant la congregació general de l'orde, en què es va elegir Francesc de Borja com a nou general. Denominades llavors *Litterae Annuae*, també formen part d'aquesta categoria¹⁷².

Aquestes cartes van ser pensades per a un ús i una circulació immediates, i en arribar a un col·legi o una casa jesuïtes, era habitual que es llegissin al refectori. En alguns casos es recopilaven i es convertien en volums amb aquesta finalitat¹⁷³. Després de l'elecció de Claudio Acquaviva com a general de la Companyia l'any 1581, començà un procés d'oficialització de les fonts jesuïtes. A partir de llavors es van generar documents impresos, com les *Litterae Annuae*, a fi de donar a conèixer la Companyia, associar una imatge de virtuositat als jesuïtes i de construir una història oficial i homogènia de la Companyia¹⁷⁴. Probablement la forma d'escriptura més coneguda dels jesuïtes és la *Litterae Annuae*, document en què cada Província escrivia sobre l'activitat de més rellevància d'aquell any. La Companyia de Jesús, l'orde que va aconseguir de forma més eficaç de penetrar eficaçment a Cambodja, la Xina i el Japó, editava i compilava les seves *Litterae Annuae*. Aquestes cartes van ser altament llegides per uns receptors àvids de coneixements sobre Orient i la seva cultura tan diferent a l'europea¹⁷⁵.

Les cartes edificants complien múltiples funcions: a més de ser llegides com a notícies¹⁷⁶, la seva circulació exterior era una font de capital social i cultural¹⁷⁷. Les cartes que compartien amb patrons i persones que recolzaven la Companyia eren sobretot aquelles referents a les missions d'Ultramar. A més de funcionar com a extensió de la missió evangèlica, quan deixaven de ser notícia, aquestes correspondències es conservaven i recopilaven als col·legis.

¹⁷² NELLES, "Chancillería en colegio", p. 55.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 67-68.

¹⁷⁴ MARTÍN, "Religión, poder y pensamiento político en la monarquía hispánica", p. 36.

¹⁷⁵ Lara VILÀ, "La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza", p. 74.

¹⁷⁶ NELLES, "Chancillería en colegio", p.69.

¹⁷⁷ *Ibid*, p. 54.

S'utilitzaven llavors pels sermons i per a la predicació. Els jesuïtes llegien, escoltaven, produïen i posaven en circulació cartes edificants amb regularitat, fet que contribuï en la interiorització d'unes normes i tècniques d'escriptura i en la creació d'una identitat jesuïta entre els membres de l'orde, que varen prendre consciència de la seva pertinença a l'orde i a la seva complexa xarxa de comunicacions¹⁷⁸.

Per altra banda, les cartes denominades *indipetae* eren cartes personals escrites per jesuïtes d'Europa i que anaven dirigides al general basat a Roma, en el marc de la relació filial que unia els membres i el cap de la Companyia de Jesús. Els jesuïtes hi manifestaven el seu desig de ser enviats com a missioners a una de les missions establertes a les Índies, fossin les orientals o les occidentals. Era comú que expressessin la seva indiferència envers la destinació en cas de ser elegits, encara que també hi ha *indipetae* on s'expressen preferències, sobretot si es tractava de la primera carta escrita pel jesuïta, quan encara no havia assimilat la norma de la indiferència. Era un document de caire espiritual i administratiu, ja que reunia el relat espiritual del redactor i a la vegada servia, per a la institució, de prova jurídica de la voluntat del candidat en cas que la família reclamés i d'instrument d'administració de les reclamacions¹⁷⁹. Encara que ja des dels anys 1560 existia una burocràcia de la tria de missioners, feta a través de registres de candidats, no va ser fins als generalats de Diego Laínez i de Francesc de Borja que la vocació per les Índies va començar a comunicar-se obligatòriament en les cartes *indipetae*. Aquestes cartes eren un instrument essencial per a l'enviament de missioners en el marc del Patronat Reial. En el cas portuguès, no es conserven cartes *indipetae* en abundància als arxius romans fins al segle XVII, potser pel fet que Portugal era el principal indret de sortida per les missions d'Orient i la gestió s'hauria fet des de la província en lloc de Roma, però també hi ha la possibilitat que s'evolucionés quant al seu ús¹⁸⁰.

Aquesta tipologia de carta és útil per a l'estudi, d'una banda, de la circulació i de l'apropiació de la informació sobre les zones missionals i, d'altra banda, de l'experiència dels missioners¹⁸¹: per les vegades que els candidats van escriure sobre els indrets on volen ser enviats, sabem que els jesuïtes sabien de la importància d'aprendre idiomes i tenien coneixements sobre el clima, les rutes i itineraris i els costums dels pobles per evangelitzar,

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 68-70.

¹⁷⁹ Aliocha MALDAVSKY, "Pedir las Indias. Las cartas *indipetae* de los jesuitas europeos, siglos XVI-XVIII, ensayo historiográfico", *Relaciones*, 33.132 (2012), Zamora, Michoacán, México, p. 147-181: 147-148.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 148-151.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 155.

sobretot d'aquells que es consideraven políticament comparables a Europa. Tot i així, les cartes revelen una gran inconsciència sobre la realitat dels indrets citats¹⁸². L'incentiu de realitzar una missió extraeuropea i la informació sobre aquestes llunyanes missions provenia principalment de la literatura impresa i manuscrita que circulava llavors per Europa. La mateixa Companyia de Jesús aconseguia reclutar missioners i capitals gràcies a les seves *Litterae annuae*, les compilacions històriques, les *Cartas edificantes y curiosas*, les publicacions de les Missions Etrangères de Paris (MEP) i de la Congregació per la *Propaganda Fide*¹⁸³. Segons Donald F. Lach¹⁸⁴, es poden distingir dues etapes en la publicació de les cartes de jesuïtes sobre l'Orient: un primer període (de 1552 a 1570) en què es varen publicar cartes que s'havien escrit entre 1548 i 1561, de manera esporàdica i amb poc ordre i estructura. Després, entre 1570 i 1601, les publicacions sobre les missions a Orient va ser molt escassa fins el 1580, moment a partir del qual es millora l'estructuració i es comença a publicar *Litterae Annuae* (a partir de 1585), històries de les missions a Orient com l'*Historiarum Indicarum* (1588), biografies i cartes de Francesc Xavier (a partir del 1590), així com també relats de missions al regne Moghol, a la Xina i al Japó¹⁸⁵.

4.3. Historia del Gran Reino de la China

La correspondència epistolar dels jesuïtes, encara que citada escassament a la primera edició d'*Historia del Gran Reino de la China*, va contribuir en l'elaboració d'aquest detallat tractat sobre la Xina.

Historia de las cosas más notables, ritos y costumbres del Gran Reino de la China va ser publicada a Roma l'any 1585 pel frare agustí Juan González de Mendoza. L'obra de Mendoza, autor que no va visitar mai la Xina ni Orient, va substituir a totes les anteriors com a gran síntesi de la Xina i va oferir els lectors europeus una nova imatge, coherent i sistemàtica, del Celeste Imperi, que seria capaç de superar el mite medieval de Catay i de cristal·litzar en un de nou¹⁸⁶. Anteriorment a la publicació de la *Historia* de Mendoza, la imatge d'Àsia predominant als cercles erudits europeus era la difosa per l'obra de Marco Polo (c. 1254-1324), que tingué gran èxit tant en la seva versió francesa, *Le Devisement du*

¹⁸² *Ibidem*, p. 155.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 155-157.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 159.

¹⁸⁵ MALDAVSKY, "Pedir las Indias", p. 159.

¹⁸⁶ Diego SOLA, *El cronista de China. Juan González de Mendoza, entre la misión, el imperio y la historia*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018, p. 16.

monde, com italiana, *Il Milione*. Amb la difusió de les relacions jesuïtes –sobretot al segle XVII- aquesta imatge aniria canviant¹⁸⁷. Segons Manel Ollé, Mendoza marca l’arquetip més representatiu i més difós del primer paradigma de percepció de la Xina en l’època moderna¹⁸⁸.

Historia del Gran Reino de la China va ser el llibre més important, el més editat, llegit i traduït entre tots els textos relatius a Orient al segle XVI¹⁸⁹. Producte d’un temps de rivalitat entre els ordes castellans i els jesuïtes del patronat portuguès, recull les informacions publicades des d’aquestes dues perspectives. El llibre és una compilació d’informacions –el mateix Mendoza el denomina “compendi”-¹⁹⁰. Seguint una pràctica habitual en l’època, Mendoza va reescriure papers oficials, cròniques, cartes, mapes, descripcions i relats autobiogràfics¹⁹¹. D’una banda, el llibre reuneix les fonts portugueses a partir del llibre de Bernardino de Escalante, publicat el 1577. Escalante a la vegada recull les informacions de *Tercera Década da Asia*), de João de Barros, i de *Tractado em que se cõtam muito por este[n]so as cousas da China*, del dominic portuguès Gaspar da Cruz; i de Duarte Barbosa. D’altra banda, Mendoza fa de propagandista de la missió de l’agustí Martín de Rada i del seu projecte diplomàtic i utilitza altres fonts referents a l’entrada a la Xina com el testimoni oral de fra Jerónimo Román¹⁹². També és a partir de Rada que Mendoza va tenir accés a una gran varietat de fonts, com ara diversos llibres xinesos, que van ser essencials per a la redacció de la seva *Historia de China*¹⁹³. Altrament, utilitza fonts franciscanes, predominantment la crònica del viatge dels franciscans de 1579 escrita per Agustín de Tordesillas¹⁹⁴.

En la creació de la *Historia del Gran Reino de la China*, en algun moment entre els anys 1582 i 1585, Juan González de Mendoza comptava no només amb les produccions escrites i els testimonis dels presents en les entrades espanyoles a la Xina de 1575 i 1582, sinó també amb els coneixements medievals -principalment *Il Milione* de Marco Polo- i primerament moderns de la Xina. Les primeres cartes jesuïtes suposaren també una gran font d’informació aprofitada per Juan González de Mendoza, tal com el mateix autor explicita¹⁹⁵. Tot i això, les

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 44.

¹⁸⁸ Manel OLLÉ, *La invención de China. Percepciones y estrategias filipinas respecto a China durante el siglo XVI*, Vol. 9, Otto Harrassowitz Verlag, 2000, p. 14.

¹⁸⁹ VILÀ, “La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza”, p. 72.

¹⁹⁰ SOLA, “*El cronista de China*”, p. 15-19.

¹⁹¹ Lara VILÀ, “La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza”, p. 72.

¹⁹² SOLA, “*El cronista de China*”, p. 15-19.

¹⁹³ *Ibidem*, p. 176.

¹⁹⁴ *Ibidem.*, p. 206.

¹⁹⁵ *Ibidem*, p. 167-168.

referències als jesuïtes en la primera edició de la *Historia* de Mendoza van ser escasses: els va citar per descriure la realitat eclesial de les Filipines i va destacar el seu imprescindible paper en el manteniment i la conversió a la fe cristiana a l'arxipèlag. Els textos impresos per la Companyia sobre la Xina van arribar a Mendoza entre 1574 i 1581, durant la seva estada a Espanya. Concretament, l'obra del superior de missió Melchor Nuñez Barreto, *Copia de las cartas que los padres y hermanos de la Compañía de Jesús que andan en el Japón, escribieron a los de la misma Compañía, de las India, y Europa*, entre les quals hi havia "Información de China", escrita el 1555, i que descrivia la ciutat de Canton¹⁹⁶. Segurament Mendoza era coneixedor dels progressos de la Companyia a l'interior de la Xina, però les notícies sobre la missió de Matteo Ricci i de Michele Ruggieri no varen arribar a Europa fins a finals del 1585, de manera que no va escriure res en relació amb l'entrada dels jesuïtes al Celeste Imperi a la primera edició del seu text¹⁹⁷.

El nombre d'edicions i de traduccions del llibre entre els segles XVI i XVII confirmen l'èxit que tingué el llibre i la seva importància capital. Abans que es publicués l'edició espanyola, la versió definitiva, ja s'havia editat una versió romana i una d'italiana i s'havia reimprès tres vegades més a Barcelona: són, per tant, sis impressions en l'any que va entre la romana i la primera edició espanyola. Amb la publicació, l'any 1586, de l'edició madrilenya, el nombre es multiplica: el mateix any es reimprimeix el llibre dues vegades en castellà i trenta-dues en italià; el 1587, vuit vegades en cada llengua; i a finals de segle, l'obra es reimprimeix constantment a la vegada que es tradueix, el 1595, a l'holandès i al llatí; el 1597, a l'alemany; el 1598, a l'anglès i el 1600, al francès¹⁹⁸.

4.4. De Christiana expeditione apud Sinas

Trenta anys després de la obra de Juan Gonzalez de Mendoza, una nova publicació marcà la presa de possessió de la Companyia de Jesús sobre la Xina europea. Aquesta obra genera una nova manera de relacionar-se amb el món xinès, a partir de la missió iniciada el 1582 a l'Imperi xinès. Aquesta és ja una obra nascuda de l'experiència directa i de l'estudi de la llengua, la cultura i les religions xineses¹⁹⁹.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 174.

¹⁹⁷ *Ibidem*, p. 173.

¹⁹⁸ VILÀ, "La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza", p. 78.

¹⁹⁹ Miguel IBÁÑEZ, "Fragmentos de la Gran China en la relacion del padre Adriano de las Cortes", *Journal of Iberian Studies*, 47 (2021), p. 245-263.

L'any 1615 el jesuïta Nicolas Trigault (1577-1628) publicà a Aubsburg *De Christiana expeditione apud Sinas suscepta ab Societate Jesu*, l'obra pòstuma de Matteo Ricci, que va morir a Pequín l'any 1610. El manuscrit, que Trigault va remetre als seus superiors, era una reescriptura dels apunts de Ricci en què s'hi relata la seva missió. El centre romà de la Companyia envià l'obra a l'impressor Mangium, d'Aubsburg, on va ser publicada²⁰⁰. L'obra va ser publicada originalment en llatí i republicada en la mateixa llengua en els anys 1616, 1617, 1623 i 1684. Es publicà tres vegades en francès (1616, 1617 i 1618), una en alemany (1617), una en castellà (1621), una en italià (1622) i una en anglès (1625). Durant els deu anys posteriors a la seva primera edició, l'obra va estar disponible en sis llengües diferents, fet que contribuï al seu gran èxit. En el seu temps va ser la font de coneixement més influent sobre la Xina, molt apreciada pel coneixement de primera mà del país, la cultura i la llengua xineses demostrats pels seus autors²⁰¹. Trigault va fins i tot presentar el text a Felip III (1578-1621) i a d'altres membres de la reialesa europea²⁰². *De Christiana expeditione apud Sinas* va ser, per tant, una obra àmpliament difosa, que a més va constituir el germen de la percepció jesuïta de la Xina del segle XVII i de la segona imatge ibèrica moderna de la Xina, essent la primera la facilitada per Mendoza²⁰³.

Des del 1615, les informacions produïdes per missioners sobre la Xina van ser gairebé exclusivament monopolitzades pels jesuïtes²⁰⁴, inaugurant una època de publicacions que arribà fins a la Il·lustració²⁰⁵. L'obra de Ricci va substituir amb gran rapidesa la *Historia de las cosas más notables del Gran Reino de la China* com a text de referència sobre la Xina dels Ming²⁰⁶.

L'obra està composta per cinc llibres, dividits en capítols. El primer llibre ofereix una síntesi de la Xina i els quatre següents narren els avenços en l'evangelització de la Xina des de l'arribada de Francesc Xavier fins a la mort de Matteo Ricci. Dirigida en primer lloc als estats catòlics i en segon lloc al conjunt d'Europa, cerca imposar la missió erudita com la via per aconseguir l'evangelització de la Xina i la col·loca en el paisatge cultural europeu²⁰⁷. *De*

²⁰⁰ ROMANO, *Impresiones de China*, p. 251.

²⁰¹ Monika MIAZEK-MĘCZYŃSKA, "De Christiana Expeditione Apud Sinas Suscepta ab Societate Jesu - A gift for Pope Paul V from the Jesuits", *Adam Mickiewicz University*, 2015, p. 130-139: 130.

²⁰² Maria Teresa GONZÁLEZ, *Suite des seize estampes representant les conquêtes de l'Empereur de la Chine: Un modelo de hibridación cultural para el siglo XVIII*, Lapslázuli, México, 2017, p. 59.

²⁰³ Manel OLLÉ, "La invención de China: mitos y escenarios de la imagen ibérica de China en el siglo XVI", *Revista española del Pacífico*, 8 (1998), p. 451-568: 465.

²⁰⁴ ROMANO, *Impresiones de China*, p. 254.

²⁰⁵ SOLA, *El cronista de China*, p. 16.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 24.

²⁰⁷ ROMANO, *Impresiones de China*, p. 254-255.

Christiana expeditione apud Sinas va marcar l'inici d'un nou paradigma sobre la Xina junt amb una altra publicació de la Companyia de Jesús, *Relación de la Entrada de Algunos Padres de la Compañía de Jesús en la China* (Sevilla, 1603), escrita per Diego de Pantoja (1571-1618). L'antic paradigma, marcat per un desconeixement sobre la llengua xinesa i per l'ús de testimonis indirectes a fi d'aconseguir informacions de la Xina, queda desplaçat per un de nou caracteritzat per, ara sí, el coneixement del xinès i per la lectura de registres històrics, institucionals i filosòfics²⁰⁸.

4.5. *China Illustrata*

China Illustrata va ser publicada pel famós jesuïta alemany Athanasius Kircher (1601-1680). Tal com demostra l'obra, amb una gran quantitat d'il·lustracions per acompanyar el text, la introducció d'imatges en l'activitat editorial fou una qüestió a considerar en les edicions europees sobre la Xina i Orient. El text, publicat l'any 1667, va ser un dels primers títols que varen oferir al lector europeu imatges impreses dedicades a la Xina, juntament amb el llibre de Johan Nieuhof, *Het gezantschap der Neêrlandtsche Oost-Indische Compagnie, aan den grooten Tartarischen Cham, den tegenwoordigen keizer van China*, publicat dos anys abans que *China Illustrata* i amb 150 il·lustracions de la Xina. Des de la presentació d'aquestes dues edicions que la Xina es va convertir, pels europeus, en una terra amb rostre i paisatge. El segle XVII posà al seu abast per primer cop la representació de la quotidianitat xinesa i de tota mena de temàtiques com la cartografia o la flora del país²⁰⁹.

Ja el 1630, Kircher va sol·licitar al seu superior de la Companyia que se li permetés viatjar com a missioner a la Xina. La petició li fou denegada dues vegades i l'autor no arribà a viatjar mai ni a la Xina ni a cap país de l'Àsia²¹⁰. Tot i que va romandre a Europa tota la seva vida, Kircher estava ben informat dels èxits dels missioners jesuïtes en l'exploració i l'evangelització d'Àsia, Amèrica i Àfrica. Kircher feia de punt de convergència de les dades científiques -geogràfiques, culturals, botàniques i zoològiques- que rebia, descobertes per missioners ubicats arreu del món²¹¹. Arran de la denegació de viatjar a la Xina, Kircher va iniciar una tasca de recopilació d'informacions rebuda per altres missioners. La lectura de cròniques i correspondències dels membres del seu orde devia ser l'origen de l'interès de

²⁰⁸ OLLÉ, *La invención de China*, p. 18.

²⁰⁹ GONZÁLEZ, *Suite des seize estampes representant les conquêtes de l'Empereur de la Chine*, p. 53-54.

²¹⁰ Alejandro M. SANZ, "Descubriendo China a través del grabado: Un estudio de *China Illustrata* (1667) de Athanasius Kircher", Treball Final de Grau, Universidad de Zaragoza, Zaragoza, 2016, p. 12.

²¹¹ WRIGHT, *Los jesuitas*, p. 77.

Kircher per la Xina, i la compilació d'aquests coneixements, juntament amb la seva passió per l'origen de les civilitzacions i les llengües antigues, segurament van ser l'incentiu per abordar *China Illustrata*²¹².

China Illustrata és una compilació d'anteriors obres, tant manuscrites com impreses, sobre la Xina, i de les informacions que rebia directament Kircher de forma oral i escrita. L'objectiu de l'obra, declarat pel mateix Kircher, és preservar i divulgar els èxits de la Companyia de Jesús al Celeste Imperi. Per a compondre *China Illustrata*, van ser fonamentals escrits de diferents jesuïtes, com l'anteriorment comentat *De Christiana expeditione apud Sinas* (1615), en el qual Trigault recull els diaris de Matteo Ricci; els escrits del viatger Bento de Goës (1562-1607), viatger que va establir una ruta per terra de l'Índia a l'oest xinès; l'obra *Imperio de la China* (1642) d'Álvaro Semedo, amic de Kircher; *Novus Atlas sinesis* (1655), una obra escrita per l'alumne de Kircher, Martino Martini (1614-1661); el tractat de ciències naturals *Flora sinensis* (1656), de Michael Boym (1612-1659); els viatges tant d'Albert D'Orville (1621-1662), com de Johann Grueber (1623-1680) i de Heinriche Roth (1620-1668) i les converses amb Filippo de Martino (1608-1682) i Juan López (1584-1659)²¹³.

La primera versió de *China Illustrata* es va publicar en llatí l'any 1667, a Àmsterdam. El mateix any es van publicar edicions pirata a la mateixa ciutat i a Anvers -una pràctica poc comuna a l'època-, de manera que es va decidir republicar l'obra en alemany i en francès (el 1668 i el 1670, respectivament). L'obra també va ser traduïda a l'anglès dues vegades, l'any 1669 i el 1673²¹⁴.

4.6. Istoria della Compagnia di Gesù

Ja des dels inicis de la Companyia, els jesuïtes començar a escriure la seva història, de manera que el també jesuïta Daniello Bartoli (1608-1685) era ja hereu d'una rica tradició escrita sobre l'orde. Aquesta tradició, però, era sobretot en llatí i Bartoli, amb *Istoria della Compagnia di Gesù* (1650-1673), fou el primer en oferir una versió oficial en llengua vernacla que a més recollia aquelles parts del globus on les missions de l'orde havien estat més distingides: d'una banda, distingides per la seva tràgica derrota i pel seu martiri, sobretot a l'Àsia –concretament a l'Índia, al sud-est asiàtic i al Japó- i a Anglaterra, d'altra banda, a

²¹² Alejandro M. SANZ, "Descubriendo China a través del grabado", p. 12.

²¹³ SANZ, "Descubriendo China a través del grabado", p. 14-15.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 13-14.

la Xina, on es van mostrar superiors fins i tot a l'elit educada en el confucianisme. Tal com demostra la publicació de l'obra completa de Bartoli a Torí entre el 1825 i el 1843, es va seguir considerant un contingut rellevant i comercialment viable, si més no a la península italiana, almenys durant dos segles més tard de la mort de l'autor, després de la restauració de la Companyia de Jesús el 1814²¹⁵.

El segon volum de la monumental *Istoria* va estar dedicat a l'Àsia. La qualitat literària del conjunt de l'obra i la capacitat de l'autor pel llenguatge visual, van alterar la percepció del món dels lectors. Dels vuit volums que la comprenien, la meitat versaven sobre Francesc Xavier i les seves missions a l'Índia, les Moluques i al Japó. Bartoli va ser un dels molts a escriure una *Indipetae* a fi de ser enviat a les Índies, i de fet n'arribà a enviar cinc, però totes van ser declinades, segurament perquè es considerà que les qualitats de Bartoli com a administrador, escriptor, professor i predicador el feien massa valuós²¹⁶. Per a l'escriptura d'aquest volum es basà en fonts narratives i arxivístiques, mostrant predilecció per les primeres perquè, segons l'autor, per a fer justícia al subjecte, calia allunyar-se de la cronologia perquè en excés tallava la línia narrativa en petits fragments i sacrificava la coherència dels esdeveniments. Quant a la història de la Companyia al Japó, Bartoli ja havia fet una descripció del país al tercer llibre dedicat a Francesc Xavier, però el 1660 publicà la part de la història de la missió, des del seu inici amb l'arribada del Sant fins a l'expulsió dels jesuïtes al cap d'uns cents anys. El llibre contenia la història de la Gènesi del món segons els japonesos i descripcions geogràfiques i climatològiques del país. Tres anys més tard Bartoli publicà la història de la Companyia a la Xina, llibre que es centrava en l'èxit de la missió de Matteo Ricci, la figura de Confuci, la geografia de l'Imperi xinès i en descripcions de la seva elit²¹⁷.

²¹⁵ Simon DITCHFIELD, "Baroque around the clock: Daniello Bartoli SJ (1608-1685) and the uses of global history", *Transactions of the Royal Historical Society*, 31 (2021), p. 49-73: 49-50.

²¹⁶ *Ibidem*, p. 63.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 66-71.

5. Exemplificació de les tipologies textuais treballades a partir de documentació d'arxiu

En l'anterior apartat hem presentat algunes de les tipologies textuais jesuítiques. D'una banda hem vist la correspondència epistolar, hem comentat que segons el públic a qui anaven dirigides les cartes es distingia entre documentació interna i externa, i que -segons el seu contingut i forma- es distingia entre cartes de missió o edificants, *indipetae*, necrològiques, cartes d'ofici, d'ingrés i de renúncia, de proposta per un càrrec i de presentació per professar el quart vot. D'altra banda, hem vist els textos més extensos, com les “grans històries”, gèneres que hem exemplificat amb títols que van tenir un gran impacte i difusió en ser publicats i que van utilitzar fonts jesuítiques i/o van ser escrits per jesuïtes.

Seguidament oferim una classificació d'alguns dels manuscrits²¹⁸ i impresos²¹⁹ antics jesuítics del fons de la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona, a partir de les tipologies textuais presentades²²⁰. La major part del Fons Antic prové dels antics convents barcelonins expropiats per les desamortitzacions del primer terç del segle XIX. El fons està constituït per les biblioteques de molts institucions religioses i antics convents (una trentena) catalans, d'ordes religiosos diferents. Quant als jesuïtes, a nivell català trobem el primer lloc el Col·legi de Jesuïtes de Barcelona, el Col·legi de Cordelles (a Barcelona), el Col·legi de Sant Bernat (a Cervera), els Col·legis de Sant Ignasi de Lleida i de Manresa)²²¹.

5.1 Classificació d'una selecció de manuscrits

- Cartes/relacions

Un clar exemple de carta és *Relación de los grandes y rigurosos martyrios que el año de 1622 dieron en el Japón a ciento y diez y ocho ilustrísimos mártires, sacada principalmente de las cartas de los padres de la Compañía de Jesús que allí residen, y de lo que an referido muchas personas de aquel reyno que en dos navíos llegaron a la ciudad de Manila a 12 de*

²¹⁸ L'Annex 2 inclou una llista més completa de manuscrits referents als jesuïtes a les Índies Orientals, d'elaboració pròpia.

²¹⁹ L'Annex 1 inclou una llista més completa d'impresos antics referents als jesuïtes a les Índies Orientals, d'elaboració pròpia.

²²⁰ L'Annex 3 conté una llista de les diferents tipologies textuais amb les seves definicions, d'elaboració pròpia.

²²¹ Extret de CRAI UB, “Marques d'antics posseïdors de la Biblioteca del Fons Antic de la Universitat de Barcelona”, a: <<https://marques.crai.ub.edu/ca/posseïdors>>.

agosto del año 1623²²². La relació manuscrita és part d'una extensa miscel·lània político-eclesiàstica en més volums, compilada per Gaspar Vicenç (1567-1648) de l'orde dels Predicadors. Hi trobem una informació sobre els martiris del Japó del 1622, relat que beu, en primer lloc, de la correspondència jesuítica que explica els esdeveniments, i en segon lloc, de fonts orals vingudes des del Japó a Manila.

En una cronologia similar, trobem, a la mateixa miscel·lània político-eclesiàstica, una *Relación de los sucessos que ha tenido la Iglesia de Japón desde setiembre 1632 hasta 20 de febrero 1634, y del progreso de la China y Tonquín el mismo año de 1634, sacada de las cartas que los padres de la Compañía de Filipinas embiaron a los de Nueva España este año 1635*²²³. La carta, compilada per Gaspar Vicenç, és una carta edificant o de missió que descriu uns successos ocorreguts al Japó, a la Xina i al Vietnam (Tonkín), s'escriu des de les Filipines i s'envia a Nova Espanya. A més a més, ens serveix per veure el paper de les Filipines com a focus de transmissió de notícies dins de la xarxa Àsia-Amèrica-Europa.

D'una tipologia diferent és el *Memorial al Rey, del P. Antonio Xaramillo, en nombre de la Compañía de Jesús, contra el arzobispo de Manila Fr. Felipe Pardo, O. P.*²²⁴ Aquest manuscrit presenta una informació pensada per defensar els interessos de la Companyia davant del rei, amb un memorial redactat pel procurador general de la província de Filipines de la Companyia de Jesús, Antonio Xaramillo, dirigit al rei Carles II, en què es critica l'acció de l'arquebisbe de Manila, que era de l'orde dels predicadors. La còpia del memorial va ser reproduïda per Raymundo Berart, del mateix orde dels Predicadors, i s'ubica dins d'una miscel·lània de manuscrits i impresos referents a la Companyia de Jesús dels anys 1669-1689²²⁵.

5.2 Classificació d'una selecció d'impresos antics

- Cartes/relacions

Entre els impresos antics trobem una compilació de cartes edificants o de missió: *Copia de diversas cartas de algvnos padres y hermanos de la Compañía de Iesus: recibidas el año de*

²²² Universitat de Barcelona, Biblioteca de Fons Antic (UB-FA), Manuscrits, ms. 1.009, f. 120-122.

²²³ UB-FA, Manuscrits, ms. 1.010, f. 210-2.

²²⁴ UB-FA, Manuscrits, ms. 969, f. 264-265.

²²⁵ Vegeu la MCEM: "Base de dades de Manuscrits Catalans de l'Edat Moderna", a l'adreça <https://mcem.iec.cat/veure.asp?id_manuscrits=1300>.

M.D.L.V. de las grandes marauillas [...] con la description de las uarias leyes y costumbres de la gente del gran Reyno de la China y otras tierras nueuame[n]te descubiertas en que ay nueuas de gra[n]de admiracio[n] y hedificacion pero muy uerdaderas, imprès a Barcelona per Claudi Bornat l'any 1556²²⁶. Aquest imprès barceloní és un molt bon exemple de com les cartes de la Companyia de Jesús es van convertir en un mitjà a partir del qual la Barcelona de mitjan del segle XVI va poder conèixer la Xina, el Japó i també Brasil. L'imprès és una compilació de cartes escrites per jesuïtes que fan de missioners en diferents indrets del món i exemplifica molt bé aquesta circulació a nivell planetari de la correspondència jesuítica, ja que són cartes enviades des de Conchin, Goa, Malaca i el Salvador, majoritàriament dirigides a Portugal, que es copien i que es van publicant a diferents ciutats, Barcelona va ser una d'elles.

També forma part de la mateixa tipologia *Copia de algunas cartas que los padres y hermanos de la compañía de Iesvs, que andan en la India, y otras partes orientales, escriuieron a los de la misma compañía de Portugal : desde el año M.D.LVII hasta el de LXI* ²²⁷. Es tracta d'una compilació de cartes escrites de l'Índia, del Japó, de la Xina i “de otras partes orientales” que es van enviar a Portugal, se'n va fer un recull i es van convertir en un volum, habitualment amb la finalitat de llegir-les al refectori. Van ser traduïdes del portuguès al castellà i l'any 1562 van ser publicades a Barcelona per Claudi Bornat. Moltes cartes van ser escrites des del col·legi de Goa, com les del missioner portuguès Luís Froís (1532-1597): *Copia de una carta que Luis Froes escrivio del Colegio de la Compañía de Jesus de Goa, para los padres y hermanos de Portugal de la misma compañía, en el año de M.D.LVII*, també *Copia de una del hermano Luys Froes, para un hermano de la compañía de Iesu de Coimbra. En el año de mil y quinientos y cincuenta y nueve*, i *Copia de una carta de Luis Froes, de la compañía de Iesus, escrita en Goa, en el año mil y quinientos y sesenta, a los ocho de Deziembre, a los padres y hermanos de la compañía de Iesus en Portugal*, entre d'altres.

Continuant amb les compilacions de cartes edificants o de missió, tenim el cas de *Cartas de Iapon isla de las Indias orientales: ahora nueuame[n]te uenidas, de los años 74. 75 y 76 : escritas por los reuerendos padres de la Compañía de Iesus, y recibidas despues, de las que*

²²⁶ *Copia de diversas cartas de algvnos padres y hermanos de la Compañía de Iesus*, Barcelona, Claudi BORNAT, 1556, UB-FA, ref. B-58/9/20-1.

²²⁷ *Copia de algunas cartas que los padres y hermanos de la compañía de Iesvs* Barcelona, Claudi BORNAT, 1562, UB-FA, ref. 07 B-58/9/22 i 07 B-58/9/20-2.

*se imprimiero[n] vltimamente en Alcalá*²²⁸. En aquest cas, el recull de cartes de missió jesuítiques, es centra únicament en el Japó. Les cartes estan datades entre els anys 1574 i 1576, i es van publicar impreses el 1580. Van ser traduïdes pel frare Alonso Torralba de l'italià al castellà per mandat del bisbe de Barcelona. El document es defineix com a "libro de cartas" a les pàgines inicials, i conté una nota manuscrita de l'impressor de llibres Hubert Gotard, en què explica el següent: "A nuestras manos nos ha llegado un librito de unas cartas que de nuevo han venido de Iapon, las quales en Roma se han traduzido y impresso en italiano, he querido [...] hazer las traduzir de italiano en lengua castellana, que es mas comun y universal en España". La còpia traduïda de les cartes és impresa, les úniques parts manuscrites són la mencionada nota de Gotard i un breu escrit en llatí de Joan Dimes Lloris, que firma com a bisbe de Barcelona, en què concedeix permís per imprimir a la diòcesi de Barcelona el "librum epistolarum" en qüestió. El llibre conté un gravat a una de les primeres pàgines, anteposat a les cartes publicades, en què s'hi representa un vaixell de vela, interpretem que partint cap a les Índies, on els passatgers són religiosos, segurament membres de la Companyia de Jesús.

- Històries

*Historia de las misiones que han hecho los religiosos de la Compañia de Iesvs para predicar el sancto euangelio en los reynos de Iapon*²²⁹, del jesuïta Luís de Guzmán (1543-1605), es va publicar el 1601. Podria classificar-se com una crònica o història, ja que narra el transcurs de les missions desenvolupades pels jesuïtes al Japó. A la portada hi trobem un escut dels jesuïtes, el llibre també conté un gravat que representa l'Anunciació i un altre de Sant Pere i de Sant Pau²³⁰. El llibre recopila els esdeveniments viscuts pels missioners de la Companyia a l'arxipèlag japonès i és una important font de coneixement de la realitat nipona de principis del segle XVII.

²²⁸ *Cartas de Iapon isla de las Indias orientales*, Barcelona, Claudi BORNAT, 1580, UB-FA, ref. 07 B-58/9/20-3.

²²⁹ *Historia de las misiones que han hecho los religiosos de la Compañia de Iesvs...* Alacalá de Henares, María RAMÍREZ, 1601, UB-FA, ref. 07 82/4/4, 07 XVII-549, 07 C-251/1/13, 07 C-250/2/14, 07 C-251/1/14.

²³⁰ Worldcat, "Historia de las misiones que han hecho los religiosos de la Compañia de Iesvs para predicar el sancto euangelio en los reynos de Iapon", extret de: <<https://www.worldcat.org/title/historia-de-las-misiones-que-han-hecho-los-religiosos-de-la-compania-de-iesvs-para-predicar-el-sancto-euangelio-en-los-reynos-de-iapon/oclc/807832606>>.

Per altra banda, també trobem *Relacion de la entrada de algunos padres de la Compañia de Iesus en la China y particulares sucessos que tuuieron y de cosas muy notables que vieron en el mismo reyno*²³¹, publicada el 1606. Aquest llibre és la publicació d'una llarga carta (de 133 folis amb anvers i revers) que classifiquem com a crònica-tractat²³². Va ser escrita pel jesuïta Diego de Pantoja (1571-1618) i anava dirigida a Luís de Guzmán, el provincial de la província de Toledo, l'any 1602. La carta va ser editada per Alonso Rodríguez Gamarra dins d'un text més extens amb el títol de *Relación de la Entrada de algunos Padres de la Compañia de Jesús en la China*. A la carta, Pantoja narra les seves vivències personals i de missió i descriu la societat, els costums, el sistema de govern i la mentalitat de la Xina d'aquell temps. Aquesta *Carta* va circular àmpliament per una Europa molt interessada en les informacions sobre l'Orient²³³. L'extensa difusió d'aquesta obra, a més escrita des de l'experiència directa de Pantoja amb la Xina, va contribuir en un major coneixement europeu sobre la Xina dels Ming i en la construcció de la "imatge jesuïta" d'aquest país .

És també de digne menció *Istoria de la China i cristiana empresa hecha en ella por la Compañia de Iesus*²³⁴, de Nicolas Trigault (1577-1828) i Matteo Ricci(1552-1610). Publicada el 1621, la classifiquem com a Història. Com ja s'ha comentat anteriorment²³⁵, *De Christiana expeditione apud Sinas* va ser una obra de gran difusió –va ser traduïda en diferents llengües i publicada en múltiples versions- que va marcar un abans i un després en la construcció de la imatge europea –així com barcelonina- de la Xina. Aquesta imatge s'havia començat a forjar des que la missió dels pares jesuïtes a la Xina es va tornar permanent, a partir del 1583²³⁶, essent *De Christiana expeditione apud Sinas* l'obra més paradigmàtica d'aquesta nova percepció.

Un altre cas és el de la *Relacion de la persecucion que huuo en la Iglesia de Iapon y de los insignes martires que gloriosamente dieron sus vidas en defensa de nuestra santa fè, el año de 1622*²³⁷, publicada el 1625. Els martiris del Japó, l'any 1622, van tenir una gran

²³¹ *Relacion de la entrada de algvnos padres de la Compañia de Iesvs en la China*, València, Joan Crisòstom GÁRRIZ, Felipe PINCINALI, 1606, UB-FA, ref. 07 C-214/7/19.

²³² Tot i originalment haver estat enviada com una carta, el contingut que oferia era un autèntic tractat sobre la Xina en els seus aspectes històrics, geogràfics i culturals.

²³³ MONCÓ, "El jesuïta Diego de Pantoja y su carta al P. Luis de Guzmán", p. 447-464: 454.

²³⁴ *Istoria de la China i cristiana empresa hecha en ella por la Compañia de Iesus*, Sevilla, Gabriel RAMOS, 1621, UB-FA, ref. 07 C-206/5/30.

²³⁵ Vegeu l'apartat 5. *Producció i circulació d'informació* d'aquest treball.

²³⁶ OLLÉ, "La invención de China: Mitos y escenarios de la imagen ibérica de China en el siglo XVI", p. 451-568: 465.

²³⁷ *Relacion de la persecucion qve huuo estos años contra la Iglesia de Iapon y los ministros della*, Saragossa, Juan de BONILLA, 1617, UB-FA, ref. 07 B-61/9/24-4. 07 B-61/9/24-4.

repercussió entre el públic europeu, el qual va poder llegir les cròniques que arribaven al continent escrites tant per jesuïtes com per dominics i franciscans. Dins d'aquesta temàtica, la crònica de García Garcés, de la Companyia de Jesús, va ser l'obra que més difusió va tenir. Garcés, que havia estat al Japó des del 1596, va redactar de forma manuscrita el relat sobre els martiris el mateix any 1622, i poc després es va imprimir l'obra, amb certes modificacions. El 1625 es va imprimir la seva segona edició a Madrid, i les dues edicions van circular àmpliament, com demostra la multiplicitat d'exemplars d'aquest imprès en diferents arxius d'Europa²³⁸.

5.3. Proposta de fitxa classificatòria

En l'anterior apartat hem mostrat alguns exemples dels tipus de textos treballats. A partir de la documentació que hem vist i de les tipologies textuais treballades, hem elaborat una proposta de fitxa per a la classificació específica d'aquests documents jesuïtics.

Podem dividir la informació de la fitxa en diferents parts segons la seva naturalesa. En primer lloc, trobem una sèrie de camps sobre la informació bàsica del document (títol, format, any, autor, procedència...) i sobre la seva descripció (format manuscrit o imprès i tipus de document). En segon lloc, trobem camps destinats a recollir informació sobre l'autor i els seus contactes (autor, càrrec/ocupació de l'autor, orde religiós, contactes, etc.), cosa que permet construir una xarxa de relacions i, si el document ho possibilita, situar l'autor i els seus contactes en un espai i un temps concrets. En tercer lloc, els camps referents als destinataris i a la funció textual, que volen posar en relleu la importància de considerar tant el receptor com la finalitat del text per a la compleció del significat de la documentació. La distinció implícit/explicit aplicada als camps de "destinatari" i de "funció" tenen també aquest objectiu i ens serveixen com a eina de reflexió sobre la documentació. En quart lloc, trobem camps referents al tipus de contingut de la font (descripcions geogràfiques i geològiques, història general de l'indret i de la missió, hagiografia...), fet que ens permet conèixer, prèviament a la lectura del document, quines informacions conté i on s'ubiquen. Finalment, trobem un apartat on afegir la bibliografia relativa del document, de manera que podem veure si ja s'ha treballat.

Les variables que hem tingut en compte s'inspiren, d'una banda, en la base de dades que utilitza el projecte REDIF (*Redes de información y fidelidad: los mediadores territoriales en la construcción global de la Monarquía de España, 1500-1700*) de la Universitat de Barcelona. La base de dades del projecte registra els agents cívics i religiosos que van

²³⁸ BLANCO, "La Pintura como Testimonio: La intertextualidad entre el cuadro de los martirios de Nagasaki de 1622 y la crónica de 1625 de García Garcés", p. 291-305: 295-296.

contribuir en la construcció global de la Monarquia d'Espanya, i dona importància a aspectes com el lloc d'origen dels agents, les seves xarxes de contacte, la coincidència en els espais de poder, la seva producció escrita, l'etnografia i els resultats de les estades a la cort o a la cúria romana²³⁹. D'altra banda, s'inspiren en una taula comparativa dels continguts de les històries "oficials" jesuítiques (segles XVI-XVIII) de les Filipines elaborada per l'arxiver René B. Javellana per l'article "Historiography of the Philippine Province"²⁴⁰.

Títol	Nom de l'obra.
Format	Imprès, manuscrit o ambdós formats.
Tipologia documental	Correspondència epistolar (carta edificant o de missió, <i>indipetae...</i>), compilació de cartes, crònica, biografia...
Data publicació/redacció	La data que consti al document.
Lloc de publicació/escriptura	L'indret que consti.
Procedència	En quina biblioteca es trobava abans...
Autor	Persona signant o que hagi compost l'obra.
Càrrec/ocupació de l'autor	Funció, tasca que desenvolupa.
Orde religiós	Companyia de Jesús.
Contactes	Contactes de l'autor, aquells amb qui tingui una relació directa.
Cobertura espacial de l'obra	Indrets des d'on s'escriu i indrets que es descriuen.
Destinatari del text	
Destinatari implícit del text	
Funció del text	
Funció implícita del text	
Dates de l'eventual missió	Dates d'inici i finalització de l'activitat. Finançament per la Santa Seu o la corona espanyola.
Descripcions geogràfiques i geològiques	Indicar les seccions que contenen aquest tipus d'informació.
Història natural i etnografia	Indicar les seccions que contenen aquest tipus d'informació.
Història general de l'indret i història de la missió	Indicar les seccions que contenen aquest tipus d'informació.
Hagiografia	Indicar les seccions que contenen aquest tipus d'informació.
Biografies i relats edificants	Indicar les seccions que contenen aquest tipus d'informació.
Bibliografia relativa	Estudis principals en què es cita o analitza l'imprès/manuscrit

Taula 1. Fitxa classificatòria, elaboració pròpia.

²³⁹ Extret de la intranet de la pàgina web del projecte REDIF, a <<https://www.ub.edu/redif/?idioma=cat>>.

²⁴⁰ JAVELLANA.

Conclusions

L'interès pel passat de la Companyia de Jesús ha generat i genera encara avui molts estudis. Indagar sobre les missions jesuítiques a l'Àsia i el Pacífic -més enllà de la Xina i el Japó- ha resultat complicat per una escassetat de bibliografia, sobretot en comparació amb la quantitat d'estudis dedicats a Amèrica. La Xina i el Japó són espais que han estat molt més treballats, sobre els quals ens ha estat relativament senzill trobar-ne estudis, però ha sigut un repte trobar informació d'indrets menys estudiats com ara la Cotxinxina, Tonkín, o les illes Moluques. També hem advertit la major complexitat en localitzar estudis sobre les representacions jesuítiques d'aquests espais i les comunitats que hi vivien –amb l'excepció de la Xina- que no pas d'estudis sobre la història de la Companyia de Jesús i el desenvolupament de les seves missions. En certa manera, totes aquestes diferències de disponibilitat bibliogràfica han modelat en part el nostre Treball Final de Grau, ja que és evident que tenen un major pes les parts relatives a la Xina i al Japó, i en menor grau, les Filipines. Quant a l'apartat en què tractem la producció i la circulació de sabers, hem observat una major presència de publicacions que posen en relleu la importància que tenia per la Companyia la producció, la reelaboració, la conservació i la difusió de la informació.

Els primers propòsits que ens havíem marcat en aquest treball eren descobrir els imaginaris que van construir els jesuïtes d'aquests "nous" espais orientals, i investigar per què van adoptar aquestes formes de representar la realitat. Al segle XVI, la imatge dels europeus envers l'Orient, i sobretot l'Extrem Orient, era una imatge poc profunda i encara molt hereva dels temps medievals. Pels missioners -i pels colonitzadors-, l'Extrem Orient (la Xina, el Japó i altres territoris) es presentava com una utopia, però un cop van establir-hi contacte, les impressions que van tenir de les seves poblacions van ser contradictòries i van trencar amb aquesta imatge idíl·lica que se'n tenia, com en el cas dels *sangleys* de les Filipines o dels mateixos xinesos. En el cas dels indígenes de les Filipines, la prèvia experiència americana dels jesuïtes va condicionar la seva mirada. Al llarg d'aquest segle, la Xina de seguida va ser l'interès central dels europeus però la visió que se'n tenia era sobretot la d'un país ric i pròsper. La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza va tenir una gran difusió a Europa i tot i que no representava els interessos dels jesuïtes va ser responsable de la creació d'un primer paradigma de la Xina. Per altra banda, la correspondència epistolar també va ser una important font d'informació, de la Xina i d'aquests altres espais orientals, sobretot quan el 1585 es comencen a publicar les *Litterae Annuae*. La publicació de *De Christiana expeditione apud Sinas* el 1615 va ser també una obra molt difosa, amb

coneixements de primera mà, i va constituir la segona imatge ibèrica de la Xina. El segle XVII els jesuïtes van pràcticament capitalitzar els coneixements relatius a la Xina dels Ming. Amb la publicació de *China Illustrata* a finals dels anys seixanta, la cartografia, l'orografia i la quotidianitat xineses van arribar per primera vegada a Europa. La *Istoria della Compagnia di Gesù*, acabada als anys setanta, va tenir un èxit indiscutible, sobretot les parts relatives al continent asiàtic. Les habilitats literàries de Bartoli i la seva capacitat pel llenguatge visual van canviar la percepció sobre el món dels seus lectors. També la correspondència epistolar dels jesuïtes, sobretot les cartes de missió, van circular, es van traduir i es van publicar per arreu d'Europa, fet que contribuï en el seu coneixement de les Índies Orientals.

El segon propòsit era determinar si es tractava d'una imatge estàtica o canviant durant la nostra cronologia. Tal com hem vist, des que al segle XVI es produeix el “descobriment” de les Índies Orientals i sobretot de la Xina, el coneixement progressiu de les realitats orientals, els interessos dels missioners i de les potències, i les pròpies realitats que viuen els europeus, junt amb allò que es difon de forma manuscrita i impresa en el marc del mercat de la notícia (s. XVI-XVII), que és un reflex de totes aquestes qüestions, fan que les imatges de l'Orient vagin evolucionant.

El tercer propòsit que preteníem complir era determinar les maneres en què aquestes imatges van circular per Europa. Hem vist que tot i la difusió de la impremta, la via manuscrita continuà utilitzant-se durant els segles XVI i XVII, i que s'utilitzà un format o altre segons la sensibilitat de la informació i la difusió que se'n volia fer, i també hem posat en relleu la importància dels debats públics com a difusors d'aquestes informacions escrites. També hem evidenciat com la circulació de cartes, instruccions i notícies jesuítiques van fer conèixer els indrets llunyans que hem tractat, junt amb les “grans històries”.

Finalment, hem complert amb l'objectiu de mostrar alguns exemples de documents de procedència jesuítica ubicats a la Biblioteca de Fons Antic de la Universitat de Barcelona i també hem elaborat una proposta de fitxa per classificar aquest tipus de documentació jesuítica, que creiem que es pot beneficiar de ser catalogada segons uns paràmetres com els descrits.

Per últim, una qüestió que hem ponderat ha estat si incloure o no en aquest treball la “Controvèrsia dels ritus”, ja que va ser un conflicte desenvolupat durant la nostra cronologia (segles XVI-XVII) entre els religiosos europeus, en què es va discutir si el culte dels avantpassats i el confucianisme que practicaven els xinesos, era compatible amb les creences catòliques. Tot i que els jesuïtes hi van estar molt implicats, hem considerat que endinsar-se

en la “Controvèrsia dels ritus” requeria una mirada molt més profunda, ja que va involucrar no només l’orde ignasià sinó també ordes com els franciscans i dominics, i no era una qüestió propera a les fonts que es volien analitzar en aquest treball. En canvi, hem considerat més adequat dedicar un apartat a la producció i la circulació d’informació.

Recollint el més important, la Companyia de Jesús va ser capaç de crear un sofisticat sistema de comunicació escrita, regular i a nivell global, a partir del qual van arribar a Europa informacions de les novament “descobertes” Índies Orientals. El retrat que van construir sobre la realitat oriental responia als interessos particulars de la Companyia i el seu discurs va generar nous mites i paradigmes. Tot i la separació entre la realitat i la seva representació, els jesuïtes van ser una part important del procés de coneixement de “l’Altre” i van traslladar nous sabers al públic catòlic europeu.

Bibliografia

- AGONCILLO, Teodoro. *History of the Filipino People*, Quezon, UP Press, 1960.
- AÑOVEROS TRIAS DE BES, Xavier. “San Francisco Javier: vida, misión y devoción”. Tesis doctoral, Universitat Internacional de Catalunya, 2018 <<http://hdl.handle.net/10803/666925>>.
- ARIMURA, Rie. “Las misiones católicas en Japón (1549-1639): análisis de las fuentes y tendencias historiográficas”, *Anales del Instituto de investigaciones estéticas*, 2011, 33/98, p. 55-106 <<http://dx.doi.org/10.22201/iee.18703062e.2011.98.2362>>.
- “Fuentes hispánicas de la Compañía de Jesús en Japón: sus horizontes de investigación”, *Tzintzun. Revista de Estudios Históricos*, 2021, 73, p. 95-130 <<http://tzintzun.umich.mx/index.php/TZN/article/view/885/945>> .
- ASTRAIN, Antonio. *Historia de la Compañía de Jesús en la asistencia de España*, 7 vols., Madrid, Razón y Fe, 1902-1925.
- BERNAD, Miguel A. *The Christianization of the Philippines: Problems and Perspectives*, Manila, The Filipiniana Book Guild, 1972.
- BLANCO PERALES, José. “La Pintura como Testimonio: La intertextualidad entre el cuadro de los martirios de Nagasaki de 1622 y la crónica de 1625 de García Garcés”, *Mirai. Estudios Japoneses*, 2017, 1, p. 291-305 <<https://doi.org/10.5209/MIRA.57119>>.
- BOUZA ÁLVAREZ, Fernando. *Corre manuscrito. Una historia cultural del Siglo de Oro*, Madrid, Marcial Pons, 2016.
- CABRERO FERNÁNDEZ, Leoncio (coord.). *España y el Pacífico*. Legazpi, 2 vols., Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, Madrid, 2004.
- CANO, Glòria. “Blair and Robertson’s *The Philippine Islands, 1493-1898*: Scholarship or Imperialist Propaganda?”, *Philippine Studies*, 2008, 56/1, p. 3-46 <<https://search.informit.org/doi/10.3316/informit.413477986213747>>.
- CASTELNAU-L’ESTOILE, Charlotte; MALDAVSKY, Aliocha ; G. ZUPANOV, Ines. *Missions d’évangélisation et circulation des savoirs XVI e XVIII siècle*, Madrid, Casa de Velázquez, 2011.

- COELLO, Alexandre; BURRIEZA, Javier; MORENO, Doris (ed.). *Jesuitas e imperios de ultramar: siglos XVI-XX*, Madrid, Editorial Silex, 2012.
- COELLO, Alexandre; MATEO, Josep Lluís. Elogio de la antropología histórica: Enfoques, métodos y aplicaciones al estudio del poder y del colonialismo, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2016.
- CUSHNER, Nicholas P. *Philippine Jesuits in exile: the journals of Francisco Puig, S. J., 1768-1770*, Roma, Institutum Historicum Societatis Iesu, 1964.
- DAWSON, Raymond. *El camaleón chino*, Madrid, Alianza, 1970.
- DÍAZ-TRECHUELO, María Lourdes. “Relaciones Iglesia-Estado en Filipinas: gobernadores, Audiencia y arzobispos”, a CASTAÑEDA, Paulino; COCIÑA Y ABELLA, Manuel J (ed.). *Iglesia y poder público: actas del VII Simposio de Historia de la Iglesia en España y América: Sevilla, 13 de mayo de 1996*, Còrdoba, 1997, p. 89-99.
- DE LA COSTA, Horacio V. *The Jesuits in the Philippines, 1580-1768*, Cambridge-Massachussets, Harvard University Press, 1961.
- DESCALZO YUSTE, Eduardo. "La Compañía de Jesús en Filipinas (1581-1768): realidad y representación", Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2015 <<https://ddd.uab.cat/record/148711>>.
- DITCHFIELD, Simon. “Baroque around the clock: Daniello Bartoli SJ (1608–1685) and the uses of Global History”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 31, p. 49-73 <<https://doi.org/10.1017/S0080440121000037>>.
- DUDINK, Adrian, “Zhang Geng, Christian Convert of the Late Ming Times: Descendant of Nestorians Christians?”, a JAMI, Catherine; DELAHAYE, Hubert, *L'Europe en Chine*, França, 1991, p. 57-86.
- FUJIKAWA, Mayu. “Studies on the Jesuit Japan Mission”, a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2017 <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_196472>.
- GARCÍA-ABÁSULO, Antonio. “La difícil convivencia entre españoles y chinos en Filipinas”, a Luis NAVARRO GARCIA, *Élites urbanas en Hispanoamérica (De la conquista a la independencia)*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2005, p. 487-493 <<https://www.uco.es/aaf/garcia-abasolo/files/922b3120c5d.pdf>>.

- GAUNE CORRADI, Rafael. “Jesuitas de papel. Un balance historiográfico nacional a contraluz del 'global turn'”, *Historia*, 2017, 50/1; p. 305-329 <<http://dx.doi.org/10.4067/S0717-71942017000100011>>.
- GERNET, Jacques. *El mundo chino*, Crítica, Barcelona, 1991.
- GONZÁLEZ LINAJE, Maria Teresa. *Suite des seize estampes representant les conquêtes de l'Empereur de la Chine: Un modelo de hibridación cultural para el siglo XVIII*, México, Lapislázuli, 2017.
- HELEN BLAIR, Emma; ALEXANDER ROBERTSON, James. *The Philippine Islands, 1493-1898*, 55 vol., Cleveland, Ohio, The Arthur H. Clark Company, 1903-1908.
- HERNÁNDEZ, Malinalli. “Los libros peregrinos. Desmembramiento, tránsito y dispersión de las bibliotecas jesuitas novohispanas, a través de sus Juntas de temporalidades. 1767-1798”. Tesis doctoral, El Colegio de Michoacán, 2019 <<https://www.repositorionacionalcti.mx/recurso/oai:colmich.repositorioinstitucional.mx:1016/892>>.
- HOSNE, Ana Carolina. “The Jesuit presence in Tibet against the backdrop of the China mission: different approaches to Buddhism (16th–18th centuries)”, a João Paulo OLIVERIRA, *Anais de História de Além-Mar*, Centro de História d’Aquém e D’Além-Mar, Lisboa, 2016, p. 223-244.
- IBÁÑEZ, Miguel. “Fragmentos de la Gran China en la relacion del padre Adriano de las Cortes”. *EHumanista*, 2021, 47, p. 245-263 <<https://go.gale.com/ps/i.do?p=IFME&u=googlescholar&id=GALE|A658727443&v=2.1&it=r&sid=googleScholar&asid=ba52f123>>.
- IGLESIAS RODRÍGUEZ, Julio César. “Imágenes del Japón en Occidente: representaciones culturales y usos sociales”, Tesis doctoral, Universidad de Oviedo, 2019.
- INFELISE, Mario. “El mercado de las noticias en el siglo XVII: las tipologías de la información”, a *Opinión pública y espacio urbano en la Edad Moderna*, coord. Antonio Castillo Gómez y James S. Amelang, Gijón, Trea, 2010, p. 153-162.
- JAVELLANA, Rene Pio B. “Historiography of the Philippine Province”, a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2016 <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_192583>.

- LÓPEZ-VERA, Jonathan. "La misión jesuita en Japón y China durante los siglos XVI y XVII, un planificado proceso de adaptación". *Asiadémica: revista universitaria de estudios sobre Asia Oriental*, 2012, 1, p. 44-56 <<https://raco.cat/index.php/asiademica/article/view/286809>>.
- MALDAVSKY, Aliocha, "Pedir las Indias. Las cartas *indipetae* de los jesuitas europeos, siglos XVI-XVIII, ensayo historiográfico", *Relaciones. Estudios de historia y sociedad*, 2012, 33/132, p.147-181 <http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0185-39292012000400006>.
- MARCOCCI, Giuseppe. *Space and Conversion in Global Perspective*, 2014, vol. 35, Intersections, Brill.
- MARTÍNEZ ESQUIVEL, Ricardo. "Misión Sangley. La cristianización entre los chinos de Filipinas en el cambio del siglo XVI al XVII", *Estudios de Asia y África*, 2018, 53, p. 35-64 <<https://doi.org/10.24201/ea.v0i0.2271>>.
- MARTÍN LÓPEZ, David. "Religión, poder y pensamiento político en la monarquía hispánica. Los jesuitas de la Provincia de Toledo (1540-1621)", Tesis doctoral, Universidad de Castilla-La Mancha, 2015 <<https://ruidera.uclm.es/xmlui/handle/10578/8716>>.
- MIAZEK-MĘCZYŃSKA, Monika. "De Christiana Expeditione Apud Sinas Suscepta ab Societate Iesu - A gift for Pope Paul V from the Jesuits". *Adam Mickiewicz University*, 2015, p. 130-139 <https://www.academia.edu/12142729/DE_CHRISTIANA_EXPEDITIONE_APUD_SINAS_SUSCEPTA_AB_SOCIETATE_IESU_A_GIFT_FOR_POPE_PAUL_V_FROM_THE_JESUITS>.
- MONCÓ, Beatriz. "El jesuita Diego de Pantoja y su carta al P. Luis de Guzmán", *Encuentros en Catay*, 2019, 32/32, p. 447-464 <<https://ec.catayacademica.com/index.php/ec/article/view/144>>.
- NELLES, Paul. "Chancillería en colegio: la producción y circulación de papeles jesuites en el siglo XVI", a *Cuadernos de Historia Moderna*, 2014, 13, p. 49-70 <<https://revistas.ucm.es/index.php/CHMO/article/download/46789/43904/0>>.

OLLÉ, Manel. *La empresa de China. De la Armada Invencible al Galeón de Manila*, Quaderns Crema, Barcelona, 2002.

— *La invención de China. Percepciones y estrategias filipinas respecto a China durante el siglo XVI*. Wiesbaden, Harrassowitz, 2000.

— “La invención de China: Mitos y escenarios de la imagen ibérica de China en el siglo XVI”, *Revista Española del Pacífico*, 1998, 8, p. 451-568 <<https://alatinacolonia2013.files.wordpress.com/2014/02/la-invincic3b3n-de-china.pdf>>.

OSSWALD, Cristina. “El cotidiano de los jesuitas en la India”, a Vibha MAURYA, Mariela INSÚA (ed.), *Actas del I Congreso Ibero-asiático de Hispanistas. Siglo de Oro e Hispanismo general (Delhi, 9-12 de noviembre, 2010)*, Publicaciones digitales del GRISO/Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2011, p. 501–11.

O’MALLEY, John. *¿Santos o Demonios? Estudios sobre la historia de los jesuitas*, Bilbao, Ediciones Mensajero, 2016.

PASTELLS, Pablo. *Catálogo de los documentos relativos a las Islas Filipinas existentes en el Archivo de Indias de Sevilla*, 9 vols., Barcelona, Compañía General de Tabacos de Filipinas, 1925-1934.

PERRONE, Nicolás; CALETTI, Bárbara, “La Compañía de Jesús y sus misiones” , *Rey Desnudo Revista de Libros*, 2015, 7, p. 3-6 <<https://core.ac.uk/reader/236281290>>.

RETANA, Wenceslao E. *Aparato bibliográfico de la historia general de Filipinas deducido de la colección que posee en Barcelona la Compañía general de tabacos de dichas islas*, 3 vols. (vol. 1, 1529-1800; vol. 2, 1801-1886; vol. 3, 1887-1905), Madrid, Imprenta de la Sucesora de M. Minuesa de los Ríos, 1906.

ROMANO, Antonella. *Impresiones de China. Europa y el englobamiento del mundo (siglos XVI-XVII)*, Madrid, Marcial Pons, 2018.

— “(D)escribir la China en la experiencia misionera de la segunda mitad del siglo XVI: el laboratorio ibérico”, *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, 2014, Annex 13, p. 243-262 <https://doi.org/10.5209/rev_CHMO.2014.46800>.

RUIZ MARTÍNEZ, David. “Dos Imperis en contacte: la Monarquia Hispànica i la Xina. Anàlisi de les relacions diplomàtiques, pirateria i percepcions culturals”. Treball de Final de Grau, Universitat de Barcelona, 2017

<<http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/120899/1/TFG%20Ruiz%20Mart%c3%adnez.pdf>>.

RULE, Paul. "The Historiography of the Jesuits in China", a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2016. <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_192534>.

SADERRA MASÓ, Miquel. *Misiones jesuíticas de Filipinas, 1581-1768. 18859-1924*, Manila, Tip. Pontificia Universidad de Santo Tomás, 1924.

SANZ, Alejandro M. "Descubriendo China a través del grabado: Un estudio de *China Illustrata* (1667) de Athanasius Kircher", Treball de Final de Grau, Universidad de Zaragoza, 2016 <<https://zaguan.unizar.es/record/56970/files/TAZ-TFG-2016-3144.pdf>>.

SCHOUTEN, Jan Peter. "A Foreign Culture Baptised: Roberto de Nobili and the Jesuits", *Exchange*, 2018, 47/2, p. 183-198 <https://brill-com.sire.ub.edu/view/journals/exch/47/2/article-p183_5.xml>.

SOLA GARCÍA, Diego. *El cronista de China. Juan González de Mendoza, entre la misión, el imperio y la historia*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2018.

La formación de un paradigma de Oriente en la Europa moderna: la Historia del Gran Reino de la China de Juan González de Mendoza", Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2015 <<http://hdl.handle.net/10803/394731>>.

SPENCE, Jonathan D. *El gran continente del Khan. China bajo la mirada de Occidente*, Madrid, Aguilar, 1999.

TRAN, Anh Q., "The Historiography of the Jesuits in Vietnam: 1615–1773 and 1957–2007", a MARYKS, Robert A. (ed.), *Jesuit Historiography Online*, 2018. <http://dx.doi.org/10.1163/2468-7723_jho_COM_210470>.

VILÀ, Lara. "La *Historia del Gran Reino de la China* de Juan González de Mendoza. Hacia un estudio de las crónicas de Oriente en la España del Siglo de Oro", *Boletín Hispánico Helvético*, 2013, 21, p. 71-97 <https://www.academia.edu/3786052/_La_Historia_del_Gran_Reino_de_la_China_de_Juan_Gonz%C3%A1lez_de_Mendoza._Hacia_un_estudio_de_las_cr%C3%B3nicas_de_Oriente_en_la_Espa%C3%B1a_del_Siglo_de_Oro_>.

WORCESTER, Thomas (ed.), *The Cambridge encyclopedia of the Jesuits*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

WRIGHT, Jonathan. *Los jesuitas. Una historia de los “soldados de Dios”*. Madrid, Debate, 2005.

ZAIDE, Gregorio. *The Philippines since Pre-Spanish Times*, R. P. Garcia, Manila, 1949.

ŽUPANOV, Ines G. (ed.), *The Oxford Handbook of the Jesuits*, Oxford, Oxford University Press, 2019.

Webgrafia

CRAI UB, “Marques d’antics posseïdors de la Biblioteca del Fons Antic de la Universitat de Barcelona” <<https://marques.crai.ub.edu/ca/posseidors>>.

MARYKS, Robert A. "Jesuit Historiography Online". *Jesuit Historiography Online*, 2016 <<https://brill.com/view/db/jho>>.

MCEM, “Base de dades de Manuscrits Catalans de l’Edat Moderna” <https://mcem.iec.cat/veure.asp?id_manuscrits=1300>.

Worldcat, “Historia de las misiones qve han hecho los religiosos de la Compañia de Iesvs para predicar el sancto euangelio en los reynos de Iapon” <<https://www.worldcat.org/title/historia-de-las-misiones-qve-han-hecho-los-religiosos-de-la-compania-de-iesvs-para-predicar-el-sancto-euangelio-en-los-reynos-de-iapon/oclc/807832606>>.

Annex 1. Selecció d'impresos antics del Fons Antic

Copia de diversas cartas de algvnos padres y hermanos de la Compañia de Iesus : recibidas el año de M.D.L.V. de las grandes marauillas ... : con la description de las uarias leyes y costumbres de la gente del gran Reyno de la China y otras tierras nueuame[n]te descubiertas en que ay nuevas de gra[n]de admiracio[n] y hedificacion pero muy uerdaderas, Barcelona, Claudi BORNAT, 1556, ref. 07 B-58/9/20-1.

Copia de algvnas cartas que los padres y hermanos de la compañía de Iesvs, que andan en la India, y otras partes orientales, escriuieron a los de la misma compañía de Portugal: desde el año M.D.LVII hasta el de LXI, Barcelona, Claudi BORNAT, 1562, ref. 07 B-58/9/22.

Cartas de Iapon isla de las Indias orientales : ahora nueuame[n]te uenidas, de los años 74. 75 y 76: escritas por los reuerendos padres de la Compañia de Iesus, y recibidas despues, de las que se imprimiero[n] vltimamente en Alcalá, Barcelona, Claudi BORNAT, 1580, ref. 07 B-58/9/20-3.

Luis de GUZMÁN. *Historia de las misiones que han hecho los religiosos de la Compañia de Iesvs para predicar el sancto euangelio en los reynos de Iapon, Alcalá de Henares, María RAMÍREZ, 1601, UB-FA, ref. 07 82/4/4.*

Diego de PANTOJA. *Relacion de la entrada de algvnos padres de la Compañia de Iesvs en la China y particulares sucessos que tuuieron y de cosas muy notables que vieron en el mismo reyno, València, Joan Crisòstom GÁRRIZ, Felipe PINCINALI, 1606, ref. 07 C-214/7/19.*

Fernao GUERREIRO, *Historia y anal relacion de las cosas que hizieron los padres de la Compañia de Iesvs por las partes de Oriente y otras en la propagacion del Santo Euangelio los años passados de 607 y 608, Madrid, Juan HASREY, 1614, ref. 07 C-194/4/25.*

PEDRO MOREJÓN, *Relacion de la persecucion que huuo estos años contra la Iglesia de Iapon y los ministros della, Saragossa, Juan de BONILLA, 1617, ref. 07 B-61/9/24-4.*

LUÍS PINHEIRO, S.I. *Relacion del svcesso que tvvo nvestra santa fe en los reynos del Iapon, desde el año de seyscientos y doze hasta el de seyscientos y quinze, imperando Cubosama, Madrid, Francisca de MEDINA, 1617, ref. 07 XVII-1524.*

NICOLAS TRIGAULT, S.I.; MATTEO RICCI, S.I. *Istoria de la China i cristiana empresa hecha en ella por la Compañia de Iesus, Sevilla, Gabriel RAMOS, 1621, ref. 07 C-206/5/30.*

García GARCÉS. *Relacion de la persecucion que huuo en la Iglesia de Iapon y de los insignes martires que gloriosamente dieron sus vidas en defensa de nuestra santa fè, el año de 1622*. Madrid, Luis SANCHEZ, 1624, ref. 07 C-207/4/7.

Relacion de algynas cosas qve escriuen los religiosos de la Compañia de Iesvs en cartas de 1627 de lo que passa en los reynos de la China, Barcelona, Pedro LACAVALLERIA, 1627, ref. 07 B-44/3/5-19.

Svmario del martyrio de los Santos Paulo, Iuan y Diego, hermanos de la Compañia de Iesus y protomartyres del Iapon, Barcelona, Esteve LLIBERÓS, 1628, ref. 07 B-39/6/10-28.

JUAN CORTÉS OSSORIO, S.I., *Reparos historiales apologeticos ... propuestos de parte de los misioneros apostolicos del Imperio de la China representando los descuidos que se cometen en vn libro que se ha publicado en Madrid en graue perjuizio de aquella mission : contiene las noticias mas puntuales y hasta aora no publicadas de la vltima persecucion contra la fè, con vna breue chronologia de aquel Imperio ... hasta el año de 1677 o post.* Pamplona, Tomás BAZTÁN, 1677, ref. 07 XVII-9133.

JOSÉ SOARES. *La Libertad de la ley de Dios en el imperio de la China*, València, Claudio MACÉ, 1696, ref. 07 C-220/7/2.

Annex 2. Selecció de manuscrits del Fons Antic

GASPAR VICENS, O.P. *Carta que el arzobispo de las Islas Filipinas y el obispo del Nombre de Jesús y el obispo de Nueva Segovia escribieron al Papa Clemente VIII, acerca de un Breve que los Padres jesuitas les intimaron, para que los frailes de las Ordenes Mendicantes no fueran a predicar el Evangelio en los reynos del Japón*, Miscelánea político-eclesiástica, UB-FA, ms. 1008, f. 132-134.

GASPAR VICENS, O.P. *Memorial o petición que dio Fr. Juan Pobre, O. S. F., al rey de España ... se revocase el breve de Gregario XIII, en orden a la prohibición de entrar las demás religiones en el imperio del Japón; persecuciones sufridas y mártires (118 en el año 1622, entre ellos once dominicos, de los cuales trae cartas escritas, desde la cárcel, al P. Provincial; y una del P. Fr. Domingo Castellet, desde Nagasaki)*, Miscelánea político-eclesiástica, ms. 1009, F. 109-113.

GASPAR VICENS, O.P. *Memorial de la Compañía de Jesús contra los Dominicos; con su respuesta*, Miscelánea político-eclesiástica, ms. 1009, f. 314-318.

GASPAR VICENS, O.P. *Relación de los sucessos que ha tenido la iglesia del Japón, desde Setiembre 1632 hasta 20 Febrero 1634; y del progreso de China y Tonquín en el mismo año de 1634 sacada de las cartas que los padres de la Compañía de Filipinas embiaron a los de Nueva España este año 1635*, Miscelánea político-eclesiástica, Manuscrits, ms. 1010, f. 210-212.

Relación de los progresos y pareceres que han tenido los negocios que, en años pasados, han sucedido en Filipinas entre el señor arzobispo de Manila y la Real Audiencia de aquella isla, Memoriales referentes a la Compañía de Jesús, de los años 1669-89, Manuscrits, ms. 969, f. 246-262.

ANTONIO XARAMILLO, S.I. *Memorial al Rey, del P. Antonio Xaramillo, en nombre de la Compañía de Jesús, contra el arzobispo de Manila Fr. Felipe Pardo, O. P.* Memoriales referentes a la Compañía de Jesús, de los años 1669-89. Manuscrits, ms. 969, f. 264-265.

ANTONIO DE LAS HUERTAS, O.P.; LUÍS DE MORALES, S.I. *Copia de un memorial que estampado, ha publicado P. Luís de Morales, S.I., con algunos reparos que sobre su contenido haze fr. Antonio de las Huertas, O. Pred.* Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipinas. Manuscrits, ms. 1013, f. 475-82.

Relación de los progresos y paraderos que [h] an tenido los negocios ... de ... Fr. Phelipe Pardo. Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipinas, Manuscrits, ms. 1013, f. 4-20.

Parecer del Fr. Raimundo Berart, O. P., sobre la demanda que, por parte del Fr. Thome de Segura, se le hizo a dicho señor arzobispo, contra los bienes de la religión de la Compañía de Jesús, de aquellas islas Philipinas. Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipinas, Manuscrits, ms. 1013, f. 4-20.

Traslado authéntico de la prosecución, recurso de fuerza y conclusión de los autos sobre la administración de los Santos Sacramentos de los pueblos de Mariquina, Jesús de la Peña, Sagad, Maybonga y otros, entre las religiones de San Agustín y Compañía de Jesús, en las islas Philipinas. Año 1688. CRAI Biblioteca de Fons Antic (inicials), Manuscrits, ms. 1013, f. 32-169.

Testimonio a la letra, de todos los autos que [h] an precedtdo entre partes la religión del señor San Agustín, de esta ciudad de Manila, con la religión de la Compañía de Jesús de ella, sobre la administración de Mariquina Jesus de la Peña y Maybonga en Philipinas. Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipina., Manuscrits, ms. 1013, f. 171-373.

Auto en que se manda dar traslado autorizado de los autos hechos sobre el trato de mercancía de los PP. de la Compañía de Jesús de estas islas Philipinas. Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipinas, Manuscrits, ms. 1013, f. 494-554.

ANTONIO XARAMILLO, S.I. *Copia de un memorial que la Compañía de Jesús, y en su nombre el P. Antonio Xaramillo, dió al rey Carlos II, contra el señor arzobispo.* Memoriales impresos y manuscritos O. P., sobre dependencias de Indias, en especial de Filipinas, Manuscrits, ms. 1013, f. 587-589.

SIMÓN DE ANTIOQUÍA. *Carta del patriarca Simón de Antioquía a sus subordinados. Inc.: Simon, patriarcha Antiochenus ... Certiores vos facimus religiosos S. l. in istis partibus Orientis commorantibus .. . Expl: anno salutis 1752 mensis Octobris, die (en blanco).* (Va suscrita por nueve obispos del Oriente Medio.). Papeles varios, sobre la Compañía de Jesús, Manuscrits, ms. 295, f. 7-8.

Notizie della C[h]ina, le quali vengono da buona parte. (Se trata de una embajada de Portugal al emperador de la China en 11 de Agosto de 1752.) Se da alguna noticia, acerca de misiones y misioneros Jesuitas, Agustinos y Dominicos españoles. Miscelánea Histórico-Eclesiástica, Manuscrits, ms. 422, f. 59-60.

IGNACIO FIOL, S.I. *Profecías del P. Ignacio Fiol, S. J., misionero en el Japón. Profecías., Manuscrits, ms. 1319, f. 13.*

Annex 3. Tipologies textuais jesuítiques

En aquest apartat us oferim un breu llistat de les diferents tipologies textuais treballades, amb les seves definicions.

- **Cartes *indipetae*:** Carta escrita per un novici en què demana al general de la Companyia ser enviat a les Índies Occidentals i Orientals.
- **Cartes edificants:** Missives per al consol espiritual, en què s'informava de la vida diària en els col·legis i de la labor pastoral a les missions urbanes i rurals d'Europa i d'ultramar. En formen part les *quadrimestres* (també *letra de cuatro meses*, *letra cuatromestre*) i la carta ànnua²⁴¹.
- **Cartes de missió:** Són les cartes més conegudes, escrites pels missioners tant d'Europa, com d'Àsia i d'Amèrica. Tenien múltiples funcions: mantenir el contacte entre els membres de l'orde, intercanviar experiències apostòliques, obstacles, solucions, resultats i conclusions i demanar consell. Missives intercanviades entre missioners però fonamentalment amb Ignasi de Loiola. En formen part les *Litterae Quadrimestres* i les *Litterae Annuae*²⁴².
- **Cartes necrològiques:** Inicialment, d'ús intern, però van tenir un component edificant important. Informaven de la mort d'un membre de l'orde i s'enviaven a tots els col·legis de la província, van convertir-se en un instrument de la Companyia per mostrar als lectors models de comportament i també com a estratègia de difusió social²⁴³.
- **Cartes d'ofici:** *Litterae ex officio*. Regulava les diferents estàncies de govern de la Companyia: els superiors locals amb els provincials i els provincials amb el general²⁴⁴.
- **Cartes d'ingrés, de renúncia, de proposta per un càrrec, de presentació per a professar el quart vot:** Cartes que responen a les diferents etapes que vivia un individu dins la Companyia de Jesús: l'ingrés (es feia un jurament per escrit), la formació (els membres havien de superar tres exàmens i coadjutories, només llavors

²⁴¹ Paul NELLES, "Chancillería en colegio: la producción y circulación de papeles jesuítas en el siglo XVI", a *Cuadernos de Historia Moderna*, 2014, 13, p. 49-70: 53 <<https://revistas.ucm.es/index.php/CHMO/article/download/46789/43904/0>>.

²⁴² David MARTÍN, "Religión, poder y pensamiento político en la monarquía hispánica. Los jesuitas de la Provincia de Toledo (1540-1621)", Tesi doctoral, Universidad de Castilla-La Mancha, 2015, p. 35-36.

²⁴³ *Ibidem*, p. 38.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 38.

podien professar el quart vot d'obediència al papa) i els treballs exercits (quan hi havia un càrrec vacant, el provincial escrivia a Roma proposant un individu que la suplís)²⁴⁵.

- **Projectes historiogràfics jesuïtes:** En ser un orde religiós de passat recent, es va voler concedir un caràcter historiable a la Companyia elaborant aquestes obres. Es trobem dins del gènere històric, però tenen un fort component propagandístic. Dins d'aquests grans projectes, distingim entre dues tipologies: la història i la biografia.
 - **Història:** És una narració de successos destacables. Aquest gènere s'auto-descriu habitualment al títol de l'obra (*Historia...*).
 - **Biografia/Hagiografia:** És un relat sobre la vida d'un jesuïta o persona relacionada amb la Companyia. Aquest gènere s'auto-descriu habitualment al títol de l'obra (*Vida de...*)²⁴⁶.

²⁴⁵ *Íbid.*, p. 38-40.

²⁴⁶ *Íbid.*, p. 55-56.